

בעזרת השם יתברך

קונטרס

לשון קדשו

דברות קודש של כ"ק מרן אדמו"ר רבן של ישראל

רבינו יואל טייטלבוים זללה"ה

אבדק"ק סאטמאר יע"א

גאב"ד עיה"ק ירושלים תובב"א - ונשיא כולל שומרי החומות

אצל מסיבה להחזקת כולל שומרי החומות

א' תולדות תשב"ח

ואלה תולדות יצחק בן אברהם

• ברש"י: ואלה תולדות יצחק, יעקב ועשו האמורים בפרשה • ויתרצו
הבנים, שהיתה מלחמה גדולה בין יעקב ועשו, ובין מלאך מיכאל
והס"מ שרצה לשרפו • ביאור מה שאמרו ליצני הדור מאבימלך
נתעברה שרה, ולמה נרמז דוקא בפסוק ואלה תולדות יצחק • ביאור
דברי רש"י: 'שהיו אומרים', וכל פרדותיו של יצחק, ולא כספו וזהבו
של אבימלך • בכל ענין צריך לראות 'מקור' הענין, אם הוא מצד
הקדושה או להיפך • נגמרא: אסור לגדל פרידות, מפני הסכנה • טעם
שינוי הלשון בשיר השירים, דבכל השבועות נאמר 'אם' תעירו,
ובשבועה אחרונה נאמר 'מה' תעירו • טעם שקראו הצדיקים שיסדו
את הכולל בשם שומרי החומות, כי הם תומכים בראי ה' שאינם
עוברים על השבועה שלא יעלו בְּחוּמָה •

נעתקו בלשון אידיש

בהוספת ביאורים והערות

להבנת הענין

שנת תשפ"ה לפ"ק

KolSatmar.com

יצא לאור ע"י מערכת לשון קדש

כל הזכויות שמורות ואיסור השגת גבול ידוע © Copyright

צו מנדב זיין רופט: 1-718-388-5519 | אויטאמאטיש דורך קרעדיט קארד: #1700 845-366-2793

22 מינוט) זייער קלאר ★ ★ ★ ★

לשון קדש - קונטרס שיג

לשון קדשו:

929-522-1515

ארץ ישראל: 072-3275205
ענגלאנד: 0330-350-3110
פעקס: 718-650-2970

קול אוצר יהודא

ברוקלין: 718-298-4641
ארץ ישראל: 072-3333419
7-9

דרוק 1 דערנאך 313 פאר די רעקארדינג פון די וואך. פאר הערות דרוק 3

• ברכת מזל טוב •

הר"ר שמעי' פריעדמאן הי"ו

לנישואי בנו החתן יעקב נ"י - עב"ג

בת הר"ר חיים ברוך מרדכי גאלדבערגער הי"ו

הר"ר משה נפתלי הירצקא פריעדמאן הי"ו

לאירוסיו בנו החתן אברהם נ"י - עב"ג בת

הרב נפתלי הירצקא שטערן שליט"א

הרב אלעזר הלוי גרובער שליט"א (כ"ר פישל)

לנישואי בנו החתן מרדכי דוב נ"י - עב"ג בת הר"ר יעקב פסח הכהן גרינבערג הי"ו

והזמן גיטא, לכרכו מקרב הלב, על עבודתו בקודש לברך מקחו של צדיק, לשביעת רצון הלוטמים בתורתו של רביה"ק זי"ע
בברכת מערכת לשון קדש

זכות וברכת רביה"ק זי"ע יחול על ראשם, שייכו לרוות רב נחת דקדושה מכל יוצאי חלציהם בשפע רב עד בלי די

• יהם יעלו לזכרון •

זיכרו לטובה ולברכה הני עומדים על משמרת הקודש עבור פעולתם הנשגבות לטובת כולל שומרי החומות

רבי אהרן ב"ר ישראל ז"ל וויינשטאק

אחיו רבי מנחם צבי ז"ל, וזו' מרת פינא ע"ה

ב"ר יצחק זאב ז"ל - נפטר שושן פורים תשפ"ד

חברי הנהלה כולל שומרי החומות

הרה"ח איש האשכולות כליל המעלות משכ"ק של רביה"ק זי"ע

הרב אפרים יוסף דוב ז"ל אשכנזי

בן הרב שרגא פייבוש ז"ל - נפטר י"א תמוז תשס"ב

פקיד ואמריכל של כולל שומרי החומות

הרה"ח איש ישר ורא אלקים, מגזע אראלים ותרשימים

רבי פנחס ז"ל וויינבערגער

בן הגה"צ רבי הילל ז"ל - נפטר ה' אדר תשע"ב

מנהל כולל שומרי החומות

הרה"ח בעל חסד ובפרט ליושבי א"י, מתלמידי רביה"ק זי"ע

רבי אפרים ז"ל ראזענפעלד

ב"ר חנני' יו"ט ליפא ז"ל - נפטר י"ח שבט תשפ"ג

חבר וועד הפועל של כולל שומרי החומות

נַחֲמֵנו נַחֲמֵנו

הרה"ח המפואר, נוח לשמים ולבריות, נעים הליכות וטוב לבב, דורך צדקה וחסד בהצנע לכת, בנה עולמות של תורה, ותמך מוסדות רביה"ק זי"ע בסכומים עצומים

רבי אברהם משה ז"ל לאווי

ב"ר חנני' יו"ט ז"ל - שבק לן חיים י"ז חשוון תשפ"ה
המקום יתנם את כל המשפחה בתוך שאר אבילי ציון וירושלים

המאור הגדול שקדן בתורה, חסידא ופרישא ענותן, מסר נפשו לקיים דקדוקי דינים, הרבין תורה בספר פנים והעמיד מאות תלמידים, תלמיד מובהק ורביק לרביה"ק זי"ע

הרה"צ רבי אהרן שעיר זצ"ל פקעטע

אבד"ק העלמען יצ"ו

בן הרה"צ רבי צבי אבינדר זצ"ל - אב"ד אמת ליעקב נאנאש
נפטר כ"ח חשוון תשע"ו

האשה החשובה
אלטא פרומט ז"ל
סמראלאוויטש
ב"ר יוסף פנחס ז"ל
נפטר כ"ה כסלו תש"פ

הרה"ח רבי
עזריאל ז"ל
קאסירער
ב"ר אליהו ז"ל
נפטר כ"ט חשוון תש"ס

הרה"ח ש"ס ומהל מומות
ישראל דוב ז"ל
מענדלאוויטש
ב"ר נפתלי הירץ ז"ל
נפטר י"ח א' כסלו תש"ח

הרה"ח רבי
משה אפרים
ב"ר ארי' ז"ל
הערשקאוויטש

KolSatmar.com

א

קושיות ודקדוקים בפרשת תולדות

ברש"י: ואלה תולדות יצחק, יעקב ועשו האמורים בפרשה

ס'שטייט אין די וואָכעדיגע סדרה, ואלה תולדות יצחק בן אברהם, די זענען די תולדות - די קינדער - פון יצחק בן אברהם. אברהם הוליד את יצחק, אברהם אבינו האט מוליד געווען - ער האט אראפגעברענגט - יצחק אבינו. זאגט רש"י, ואלה תולדות יצחק בן אברהם, יעקב ועשו האמורים בפרשה, יעקב ועשו וואס ווערן געברענגט דא אין דער פרשה.

ב

קושיא א

ויש להבין כוונת רש"י בזה, ומה בא להשמיענו

(א) דארף מען דא פארשטיין [כוונת רש"י], וואס דארף מען עס אויסצורעכענען, מ'זעט דאך, ס'שטייט דאך ווייטער אין פסוק, ויתרצו הבנים בקרבה און זיי זענען געבוירן געווארן [וויצא הראשון אדמוני וגו' ויקראו שמו עשו, ואחרי כן יצא אחיו ויקרא שמו יעקב]. ס'שטייט דאך אין פסוק די גאנצע זאך.

ג

קושיא ב

גם קשה לשון זה, דהלא עשו אינו בכלל תולדות יצחק, כדכתיב ביצחק יקרא לך זרע, ודרשין 'ביצחק' ולא כל יצחק (ב) איבערהויפט [קשה על עצם הדבר, אמאי באמת נחשב עשו מכלל התולדות, והלא ס'שטייט דאך (וירא כא, יב) ביצחק יקרא לך זרע, ודרשו^א 'ביצחק' ולא כל יצחק, עשו ווערט נישט אנגערופן [מכלל] פון דער זרע פון אברהם אבינו, נו וואס רעכנט מען אים דא אין די תולדות. ס'שטייט ואלה תולדות יצחק בן אברהם, זאגט רש"י יעקב ועשו, וואס נעמט ער עפעס אריין עשוין צווישן די תולדות פון יצחק בן אברהם, (והרי) ער איז דאך נישט אין דעם [כלל] גערעכנט.

ד

קושיא ג

וביתור לשון אברהם הוליד את יצחק. כתב רש"י, לפי שהיו ליצני הדור אומרים מאבימלך נתעברה שרה, שהרי כמה שנים שהתה עם אברהם ולא נתעברה הימנו, מה עשה הקב"ה, צר קלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם, והעידו הכל אברהם הוליד את יצחק. והו' שכתב כאן, יצחק בן אברהם היה, שהרי עדות יש כי אברהם הוליד את יצחק

אברהם הוליד את יצחק.

זאגט רש"י^ב, פארוואס דערציילט מען דא עפעס אברהם הוליד את יצחק, זאגט רש"י [ווייל] אז ס'שטייט יצחק בן אברהם, ברויך ער צו זאגן [אויך] אברהם הוליד את

^א במשנה נדרים (לא): שאניי נהנה לזרע אברהם, אסור בישראל ומותר בעובדי כוכבים. ובגמרא שם: והאיכא ישמעאל, פי ביצחק יקרא לך זרע כתיב. והאיכא עשו, פי יצחק ולא כל יצחק [ונכעין זה הוא בגמרא סנהדרין (נט):].

^ב ברש"י (כה, יט): אברהם הוליד את יצחק. לאחר שקרא הקב"ה שמו אברהם, אחר כך הוליד את יצחק. דבר אחר, על ידי שכתב הכתוב יצחק בן אברהם, הווקק לומר אברהם הוליד את יצחק, לפי שהיו ליצני הדור אומרים מאבימלך נתעברה שרה, שהרי כמה שנים שהתה עם אברהם ולא נתעברה הימנו, מה עשה הקב"ה, צר קלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם, והעידו הכל אברהם הוליד את יצחק. והו' שכתב כאן, יצחק בן אברהם היה, שהרי עדות יש שאברהם הוליד את יצחק.

יִצְחָק. ווייל די לִיצְנִי הָדוּר האָבן געזאָגט מַאֲבִימְלָךְ נתעברה שרה, ער איז גאַרנישט בֵּן אַבְרָהָם, איבערדעם אַז ער זאָגט בֵּן אַבְרָהָם מוז ער צוזאָגן [מה שלבסוף כולם הודו כי אברהם הוליד את יצחק, ווייל] הקדוש ברוך הוא צַר קִלְסֶתָּר פִּנּוּי שֶׁל אַבְרָהָם [דומה] לִיצְחָק, האָט יעדערער מעיד געווען אַז דאָס איז יִצְחָק בֵּן אַבְרָהָם. איבערדעם אַז ער זאָגט יִצְחָק בֵּן אַבְרָהָם ברויך ער צו זאָגן אַבְרָהָם הוליד אֶת יִצְחָק, אַז מ'זעט צַר קִלְסֶתָּר פִּנּוּי [דומה לאברהם], מ'זעט אַז ס'איז דאָס.

ה

ויש להבין למה דייקא בבאן הודיע הכתוב זה להוציא מדברי ליצני הדור שאמרו מאבימלך נתעברה שרה, והלא כבר נזכר לעיל כמה פעמים שיצחק היה בן אברהם, ולמה לא נרמז זה שם. והרי כאן מיידי כשיצחק כבר היה בן ס' שנה בלדת אותם

ג) לכאורה [קשה על זה, שהרי] ס'איז דאָך שוין געשטאַנען געמאָלדן אין די תּוֹרָה ביז היצט אויך, אַז יִצְחָק איז געווען בֵּן אַבְרָהָם.

די גאַנצע זאַך [גם ענין נישואי יצחק, כבר נאמר בפרשת] וַאֲבְרָהָם זָקֵן כָּא פִּימִים [וזה] בְּרַךְ אֶת אַבְרָהָם 'כִּפְלִי' [חי כד, א], בגימטריא בֵּן [רשי"ש], און [קחת אשה] לִבְנוֹ לִיצְחָק, ער האָט געשיקט אים [אליעזר, אויף] וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי לִיצְחָק [שם, ד], [שטייט שוין] אַ גאַנצע פֶּרֶשָׁה.

[און] בכלל [פון] ווען ער איז געבוירן געוואָרן [כבר נאמר בפרשת וירא כ"א, ב 1] וַתֵּלֶד שָׁרָה לְאַבְרָהָם [בן לזֶאֱנִי, ותאמר שָׁרָה] וְכָל הַשְּׁמֵעַ יִצְחָק לִי, כמה פעמים איז [דאָס שוין] געווען געמאָלדן ביז היצט, [און] אויף די עֲקִידָה [אז] ער האָט אים געברענגט [וכתיב שם קח נָא אֶת יְבִנִּי אֶת יְחִידִי אֲשֶׁר אֶהְיֶת אֵת יִצְחָק. און] אין ערגעץ האָט זיך נישט באַמיט דער פֶּסוּק [אז] מ'זאָל באַוואָרענען [לשולל] וואָס די לִיצְנִי הָדוּר זאָגן, [און] מ'האָט גאַרנישט געשמועסט דערפון - דער פסוק - אַז די לִיצְנִי הָדוּר זאָגן מַאֲבִימְלָךְ נתעברה שרה.

[און פאָרוואָס] פונקט היצט, [ווען] ער איז שוין געווען, ווען ס'האָט שוין געהאַלטן [ביי] וַיִּצְחָק בֵּן שְׁשִׁים שָׁנָה בְּלֶדֶת אָתָם, ס'איז שוין דורכגעגאַנגען זעכציג יאָר, אין זעכציג יאָר איז פאַרשידענס [שוין דורך], שטייט [שוין וועגן אים] אין פסוק כָּמָה פְּעָמִים, [און פונקט] 'היצט' האָט זיך דערמאַנט דער פֶּסוּק. צי די לִיצְנִי הָדוּר האָבן זיך דערמאַנט צו זאָגן [הערשט] 'דעמאַלטס', צי דער פֶּסוּק האָט זיך דערמאַנט דעמאַלטס דאָס צו באַוואָרענען. על כל פנים [בכל אופן] ברויך עס האָבן אַ טַעם פאָרוואָס פונקט דעמאַלטס איז דאָס געשען, [דעמאַלטס] האָט מען דאָס געדאַרפט באַוואָרענען, [לשולל] וואָס די לִיצְנִי הָדוּר האָבן געזאָגט מַאֲבִימְלָךְ נתעברה שרה.

1

הקדמה לישוב הקושיות

ממה שאמרתי בחג הסוכות

נאָר דאָס ענין [יש לומר בהקדם וואָס] איך האָב דאָ געזאָגט [אום] יום טוב².

² בסעודת ליל ב' דסוכות תשכ"ח, ונדרס בדברי יואל לסוכות (את סד), עיין שם כל הענין בארוכה וביתר ביאור.

קושיא ד

לכאורה יש להבין מענת ליצני הדור שמאבימלך נתעברה שרה, דהלא עיקר הנס היה יותר מצד שרה שתלד בת תשעים, ולא מצד אברהם כל כך. ואם כן אף לדבריהם היה זה מאבימלך, הרי בעל כרחך היה בזה נס, ומה סברא שלחם לחלות הנס באבימלך יותר מבאברהם

ד) (ונקדים דהנה קשה עוד) לכאורה, זיי האבן געזאגט מאַבימלך נתעברה שרה, נו און אז ס'איז געווען פון אַבימלך'ן איז עס נישט געווען קיין נס? (והרי) דאָס גרעסטע נס איז דאָך געווען [אז] שָׁרָה הָבַת תְּשָׁעִים שָׁנָה תֵּלֵד, [וכמאמר הכתוב] (לך י, י) הִלְכָן מֶאֱהָ שָׁנָה יוֹלֵד וְאִם שָׁרָה הָבַת תְּשָׁעִים [שָׁנָה תֵּלֵד], דאָס איז דאָך מער נס - שטייט דאָך - ביי איר, ביי אן אִשָּׁה אַ בַּת תְּשָׁעִים [אז זי] זאָל האָבן, ווי ביי אים.

און וְהָרְאִיָּה, אַבְרָהָם אָבִינוּ הָאֵט דאָך נאָך מיט פערציג יאָר שפּעטער אויכעט מוֹלִיד געווען בָּנִים, [כדרכיב] (חיי כה, א) וַיִּסְף אַבְרָהָם וַיִּקַּח אִשָּׁה וְשָׁמָּה קְטוֹרָה, [וואָס] דאָס איז דאָך געווען הָגֵר. [וזה היה מ' שנה לאחר לידת יצחק, שהרי] יצחק אבינו איז דאָך געגאנגען דעמאָלטס [לישא רבקה, ולזה נתעורר גם אברהם לישא אשה¹, און] בּוֹ בְּפָרֶךְ ווען מ'האָט געברענגט רַבְקָה'ן איז יצחק אבינו שוין געווען דעמאָלטס בֶּן אַרְבָּעִים שָׁנָה בְּקָחָתוּ אֶת רַבְקָה. איז דאָך [עס] שוין געווען מיט פערציג יאָר שפּעטער [מלידת יצחק, און] דעמאָלטס איז געווען וַיִּסְף אַבְרָהָם וַיִּקַּח אִשָּׁה, און ער האָט געהאָט נאָך אַתְּ מִדִּין וְאֵת מִדִּין אֵת יִשְׂבָּק וְאֵת שׁוּחַ, כמה וכמה [בנים], און מ'שמועסט נישט קיינער נישט דערפון, מ'שמועסט נישט דערפון [שיהיה זה נס ופלא. ואם כן] האָט דאָך עס געקאָנט זיין [מצד אברהם, וְהִפְלָא בלידת יצחק הוא בעיקר מטעם שרה, ואם כן הרי] עַל כָּל פְּנִים ס'איז דאָך געווען אַ נִס [לית יצחק מן 'שָׁרָה'], נו וואָס האָבן זיי דאָ אויפגעטון אז זיי האָבן געזאָגט 'מאָבימלך' נתעברה שָׁרָה, אָבער דעס נס איז דאָך געווען 'פון איר אויס' נאָך אַ גרעסער נס [מבאברהם].

קושיא ה

ועוד קשה, שהרי אמרו בגמרא דרין הוא בהבא על אשת איש שלא תתעבר, אלא עולם כמנהגו נוהג וחולך, ושוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין. ואם כן התינו כממור הנולד בדרך הטבע, שבוה שייך לומר הטעם של עולם כמנהגו נוהג, אבל לא כשהוא בדרך נס. ולפי דבריהם שתלו לידת יצחק באבימלך, יהא נמוצא היה כאן נס בלידת איסור, והוא נגד הסברא המבואר בגמרא, מה שאין כן כשנולד מאברהם שפיר שייך בזה נס

ה) אויסער אלעמען [קשה עוד, שהרי] די גמרא זאָגט דאָך¹ [אז מצד] שוֹרֶת הַדִּין העט געברויכט צו זיין אז מַמְזֵרִים זאָלן נישט געבוירן ווערן, וואָרן ס'איז קעגן רצון

¹ באבן עזרא (לך י, י): וכאשר תסתכל ותראה כי דבר שרה נפלא מדבר אברהם. כי הנה מצאנו אבות שכל אחד הוליד בן והוא גדול יותר מתשעים שנה, וחיי הדורות בימי אברהם ארוכים מחיי דור ודור. וברמב"ן (שם): הִלְכָן מֶאֱהָ שָׁנָה יוֹלֵד. אין הפלא בבן מאה שנה שיווליד, כי האנשים יולידו כל ימי היות בהם הליחה בני תשעים ובני מאה גם בדורות האלה, אף כי בימי אברהם, שלא עברו מימיו פי השנים [פי' שני שלישי חייו]. והנה אחרי זה ארבעים שנה הוליד בנים רבים מקטורה. ○ אבל אמר הִלְכָן מֶאֱהָ שָׁנָה שלא הוליד בבחרותו מן האשה הזאת, יוליד ממנה עתה אחרי מאה, ואחרי תשעים שפסק ממנה ארח נשים, כי ידע כן. ○ ולכך לא אמר כן מתחלה כשנאמר לו (שם, ו) ונתתיך לגוים, עד אומרו אליו כי משָׁרָה יוליד.

² כמבואר בגמרא בבא קמא (צב:). ועיין עוד בתנחומא (חיי שרה, סימן ח).

³ בגמרא עבודה זרה (נד:): תנו רבנן, שאלו פלוסופין [פירש"י: חכמי האומות] את הזקנים ברומי, אם אלקיכם אין רצונו בעבודת כוכבים מפני מה אינו מבטלה, אמרו להם אילו לדבר שאין העולם צורך לו היו עובדין, הרי הוא

הבּוֹרָא ברוך הוא. נָאָר דער בורא כל עולמים האָט געזאָגט עוֹלָם כְּמִנְהַגּוֹ נוֹהֵג, (וויבאַלד) די וועלט פירט זיך אַזוי, דאָס טְבַעִיּוֹת איז אַזוי, אַז מ'איז מְתַעַבְרוֹת וְיוֹלְדוֹת. נָאָר וְהַקּוֹלֵר תְּלוי בְּצוֹאֲרָם [של עוברי עבירה, אַז] ער האָט געטון 'אַן אַסוּר' געטון, האָט ער פֿאַר זיך [אַן עונש], אָבער פֿאַרדעם וועט דער בורא כל עולמים נישט מְשַׁנָּה זיין טְבַע הָעוֹלָם, אַז ס'זאָל נישט געבוירן ווערן קיין מְמוֹר.

[אמנם] דאָס איז רעכט [נאָר] ווען [ס'איז טאַקע] עוֹלָם כְּמִנְהַגּוֹ נוֹהֵג [וויולדת בטבע], אָבער אַזאַ נֶס צו טון [דבת תשעים שנה תלד], דאָס איז דאָךְ 'נישט' עוֹלָם כְּמִנְהַגּוֹ נוֹהֵג. שְׁנֵה הַבֵּת תִּשְׁעִים שָׁנָה תֵּלֵד דאָס איז דאָךְ שלא כדרך הארץ, שלא 'כְּמִנְהַגּוֹ הָעוֹלָם', נו [וכי כדן] ס'זאָל געבוירן ווערן אַ מְמוֹר זאָל געשען אַזאַ גרויס נֶס כדי ס'זאָל אַרויסקומען דעם מְמוֹר?

[וואס כן] איז דאָךְ עס פֿשוט אַ פֿלא וויאזוי האָבן זיי דאָס געקענט זאָגן [ומאָבימלך] נתעברה שרה, ואדרבה הרי מזה גופא שנולד בדרך נס מוכח שלא היה לידתו בדרך איסור, אלא מאברהם נתעברה שרה).

ט

ישוב קושיא ד-ה

וביאתי בזה, כי רק לצורך דבר שבקדושה קשה לזכות לנֶס, יען כי השטן מתאמץ נגד זה, ובפרט בדבר תלוי בו העמדת הכלל ישראל, וכדברי התוספות יו"ט לענין הכהן גדול ביום כיפור, שעבור התאמצות השטן הוצרך לנֶס נָאָר וואָס'זשע דען, דער אָמֶת, פֿאַר אַ דָּבָר שֶׁבְּקִדּוּשָׁה, אַ זאָךְ וואָס ס'ברענגט אויף דער וועלט קְדוּשָׁה, איז זייער שווער ס'זאָל געשען אַ נֶס [דערפֿאַר, כי השטן מתאמץ לקטרג על זה ולעכבו].

ווי דער תוספות יום טוב זאָגט' ביים כֹּהֵן גָּדוֹל [אין יום כיפור, אַז כאָטש] אפילו מיטן דָּרָךְ הַטְּבַע [דאָרף אויך זיין] ולא אירע קרי, [פונדעסטוועגן] איז דאָס אויך געווען אַ נֶס, פֿאַרוואָס, ווייל דער בַּעַל דָּבָר דער ס"מ פֿאַרלייגט זיך אויף די קְדוּשָׁה.

אבל בדבר הבא מצד השטן, בנקל יותר שיארע נֶס, כי אין השטן מקטרג על זה. ולכן אמרו מאבימלך נתעברה שרה, ותלו שיהיה ח"ו מקור העמדת הכלל ישראל מאבימלך, דאן אין כאן שום תימה וחידוש אם היה בזה נֶס

איבערדעם האָבן זיי געזאָגט אַז ס'איז מְאָבִימֶלֶךְ נתעברה שרה, [און] אַז ס'שטאַמט פון אַ רֶשַׁע און ס'ווערט געבוירן אַ מְמוֹר, איז נישט קיין וואונדער [אפילו] אַז ס'געשעט נֶסִים, [דאצאל הרשעים מצד הסטרא אחרא] קען זיין נֶסִים נאָך גרעסערע אויכעט.

מבטלה, הרי הן עובדין לחמה וללכנה ולכוכבים ולמזלות, זאָבד עולם מפני השוטים? אלא עולם כמנהגו נוהג, ושוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין. ○ דבר אחר, הרי שגזל סאה של חטים [והלך] וזרעה בקרקע, דין הוא שלא תצמח, אלא עולם כמנהגו נוהג והולך, ושוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין. ○ דבר אחר, הרי שבא על אשת חבירו, דין הוא שלא תתעבר, אלא עולם כמנהגו נוהג והולך, ושוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין. ¹ דאיתא במשנה אבות (אבות ה. ה.): עֲשֶׂה נֶסִים נְעִשׂוּ לְאֲבוֹתֵינוּ בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, לֹא הִפְלִיָּה אִשָּׁה מִרִּיחַ בִּשָּׁר הַקֹּדֶשׁ וכו', וְלֹא אִירַע קְרִי לְכֹהֵן גָּדוֹל בְּיוֹם הַכַּפּוּרִים וכו'.

ועל זה כתב בתוספות יום טוב שם: ולא אירע קרי לכן הגדול ביום הכפורים. יש מי שהקשה ולמה יארע לו קרי, אחר שהיה מזוין אותו כל שבעת הימים, והוא בטוהרה כל היום ההוא, וזקני העם כל הלילה לא יחשו מלזונו. והתשובה, כי יצר הטוב ויצר הרע מתקוטטים זה עם זה כשני אויבים, וכשאחד מהן קרוב להיות מנוצח יתחזק על עמדו בראותו כי כלתה אליו הרעה, והרבה מן האנשים בעת פטירתו יתחזקו וידברו דברים טובים כאילו הם בריאים, ולזה היה קרוב מאד להיות הכהן בעל קרי. כן כתב במדרש שמואל בשם החסיד ז"ל.

איבערדעם האָבן זיי נאָר אַזויפיל געוואָלט 'באַהויפטן', אז מאַכמילך נתעבֿרה שָׂרָה, [וממילא] וועלן זיי שוין נישט נתפֿעל ווערן פון די נסים. וואָרן דעם וואָס ס'איז דאָ [מצד הסטרא אחרא, הרי ידוע כי] דער ס"מ איז גענוג שטאַרק [אף לעשות נסים, ובנקל שיארע נס בזה מכיון שאין מקטרג נגד זה, וממילא] ס'איז נישט קיין נפֿקא מִינָה [אם הוא בטבע, רק] מעג זיין [אף בדרך נס, כי לפי דבריהם] האָבן זיי 'באשטאַנען' ס'זאל זיין נסים, וואָרן אז ס'איז נאָר 'מאַכמילך' נתעבֿרה שָׂרָה, מעג זיין [נסים], דאָס איז גאָרנישט, ס'איז נישט קיין חֲשֵׁבוֹן, [דאָס] קומט נישט אין באַטראַכט. [עד כאן ממה שאמרתי בחג הסוכות].

יא

ישׁוב הקושיות

הקדמה לישׁוב קושיא נ

מבואר בפסוק וַיִּתְּרָצוּ הַבְּנִים בְּקִרְבָּה, שהיתה מלחמה גדולה בין יעקב ועשו, וכדאימא במדרש שרצו להרוג זה את זה, ושהיה בזה גם מלחמה בין ה"מ והמלאך מיכאל, שרצו לשרוף זה את זה

[והנה] ס'שטייט דאָך אין פסוק וַיִּתְּרָצוּ הַבְּנִים בְּקִרְבָּה, [און] רש"י זאָגט^א זיי האָבן זיך געקריגט [בנחלת שני עולמות]. און ס'שטייט אין מדרש^ב און ילקוט שמעוני^ג, זֶה רָצָה לְהָרוֹג אֶת זֶה [וזה רצה להרוג את זה], זיי האָבן זיך געוואָלט הָרֹג'נען איינער דעם אנדערן בַּמַּעֲי אָמֶם, יַעֲקֹב מִיַּט עֶשְׂוִי. דערנאָך ברענגט ער ווייטער^ד, אז דער ס"מ מיטן מלאך מיכאל האָבן זיך געקריגט, זיי האָבן זיך געוואָלט פאַרברענען.

יב

והסיבה לזה, יען כי מן יעקב אבינו התחילה השתלשלות הכלל ישראל והמשך כח הקדושה בעולם, ולכן היה נגד זה מלחמה גדולה מצד כוחות הספרא אחרא

נו אז מ'האָט זיך אַזוי פאַרלייגט, פאַרוואָס [טאקע] האָט מען זיך פאַרלייגט אויף יַעֲקֹב אַבִּינו [דייקא, איז דאָך נאָר ווייל] דאָס הַשְׁתַּלְשְׁלוֹת פֿונעם כָּלל יִשְׂרָאֵל האָט זיך דאָך אָנגעהויבן פֿון יַעֲקֹב אַבִּינו.

^א פירוש: ארויסברענגען די נקודה.

^ב פירוש: מסכים געווען.

^ג רעוין עוד בענין זה באורך בס"ג קרח תשכ"ז (לשון קדשו קונטרס ד, בכרך החדש אות רכ-דכ).

^א ברש"י (כה, כב): וַיִּתְּרָצוּ. על כרחך המקרא הזה אומר דורשני, שְׂסָתָם מה היא רציצה זו, וכתב אם כן למה זֶה אֲנִכִי. רבותינו דרשוהו (בראשית רבה סג, ו. ומוכא להלן) לשון רִיזָה, כשהיתה עוברת על פתחי תורה של שם ועבר, יעקב רץ ומפרסם לצאת, עוברת על פתחי עבודת אלילים, עשו מפרסם לצאת. דבר אחר מתורצצים זה עם זה ומקריבים בנחלת שני עולמות.

^ב בבראשית רבה (סג, ט): וַיִּתְּרָצוּ הַבְּנִים בְּקִרְבָּה, רבי יוחנן וריש לקיש, רבי יוחנן אמר זה רץ להרוג את זה, וזה רץ להרוג את זה. ריש לקיש אמר זה מתיר ציוויי של זה, וזה מתיר ציוויי של זה. רבי ברכיה בשם רבי לוי, שלא תאמר משיצא ממעי אמו נזדווג לו, אלא עד שהוא במעי אמו זירתיה מתוחה לקבליה, הדא הוא דכתיב (תהלים נח, ד) זֶרֶךְ רָשָׁעִים מִרְחָם. וַיִּתְּרָצוּ הַבְּנִים בְּקִרְבָּה, בשעה שהיתה עומדת על בתי כנסיות ובתי מדרשות, יעקב מפרסם לצאת, הדא הוא דכתיב (ירמיה א, ה) בְּטָרִם אֶצְרֶךְ בְּכָטָן יִדְעָתִיךְ, ובשעה שהיתה עוברת על בתי עבודת כוכבים עשו רץ ומפרסם לצאת, הדא הוא דכתיב זֶרֶךְ רָשָׁעִים מִרְחָם.

^ג בילקוט שמעוני (רמז קי), שהובא שם דברי הבראשית רבה דלעיל.

^ד בילקוט שמעוני (שם): וַיִּתְּרָצוּ הַבְּנִים בְּקִרְבָּה (תולדות כה, כב), שהיו חולקין בשביל העולם הזה והעולם הבא. באותה שעה רצה ס"מ להרוג יעקב במעי אמו, אלא שעמד מיכאל כנגדו. באותה שעה עמד מיכאל ורצה לשרוף לס"מ, עד שהושיב הקב"ה בתי דינים ביניהן.

דאָס איז דאָך דער פֿלל, [ווי]ן ס'שטייט (ישע"כ ט, כב) [כח אָמר ה' אַל בית] 'יעקב' אָשר פֿדה אַת אַברהם, [וודרו בכראשית רבה^{טו} דאָף אברהם לא ניצול מכבשן האש אלא בזכות יעקב, ומפרש ביפה תואר^{טז} ווייל פון אים איז אַרויסגעקומען י"ב שבטים און דער פֿלל ישראלי^{יז}].

יג

מה שאין כן עד עתה, אף שכבר נולד יצחק והיה בן ס' שנה, עדיין לא ראו צמיחת הכלל ישראל, ובפרט כי יצחק עקר היה, וחשבו שלא יהיו לו בנים

[אָבער] ביז דעמאָלטס האָט מען נישט געקענט^{יח} [עדיין, לראות העמדת הכלל ישראל]. איבערהויפט [שהרין] זיי זענען דאָך געווען עָקרים געוועזן פריער, [און] יצחק האָט נישט געקאָנט מוליד זיין, האָט נישט געקאָנט אַרויסקומען [דער כלל ישראל, מצד הטבע. אמנם עתה כשנולד יעקב], דאָרט, אַז ס'דאָרף אַרויסצוקומען קדושה, דאָרט פאָרלייגט זיך דער ס"מ זייער שטאַרק.

יד

אמנם עתה כשראו שנולד יעקב, ויוצאם הכלל ישראל, התאמצו חיילות הסמרא אחרא להחליש כח הקדושה ח", ועל כן נתעוררו עתה רשעי וליצני הדור להמעיט השפעת כח האבות, באומרם כי מאבימלך נתעברה שרה, וכאילו הכלל ישראל הם חס ושולם שלא מצד הקדושה, ושלכן אין תימה על הנם שאירע בלידת יצחק מעיקרא, ובלידת יעקב עתה נו אַז מ'האָט דאָס דורכגעבראַכן, ס'איז געשען אַזאָ גרויס נס, יעקב אָבינו איז

^{טו} בכראשית רבה (סג, ב): עֲטַרְתָּ זָקֵנִים בְּנֵי בָנִים (משלי יז, ו). האבות עטרה לבנים, והבנים עטרה לאבות. האבות עטרה לבנים, שנאמר (שם) וְתַפְאֶרֶת בָּנִים אֲבוֹתָם. הבנים עטרה לאבות, דכתיב עֲטַרְתָּ זָקֵנִים בְּנֵי בָנִים. ○ רבי שמואל בר רב יצחק אמר, אברהם לא ניצל מכבשן האש אלא בזכותו של יעקב. מִשָּׁל לאחד שהיה לו דין לפני השלטון, ויצא דינו מלפני השלטון לישרף, וצפה אותו השלטון באסטרונוגיה שלו שהוא עתיד להוליד בת והיא נשאת למלך, אמר כדאי הוא להנצל בזכות בתו שהוא עתיד להוליד והיא נשאת למלך. כך אברהם יצא דינו מלפני נמרוד לישרף, וצפה הקב"ה שיעקב עתיד לעמוד ממנו, אמר כדאי הוא אברהם להנצל בזכותו של יעקב, הדא הוא דכתיב לָכֵן כַּה אָמַר ה' אֶל בֵּית יַעֲקֹב אָשֶׁר פָּדָה אֶת אַבְרָהָם, יַעֲקֹב פָּדָה אֶת אַבְרָהָם. ○ דבר אחר עֲטַרְתָּ זָקֵנִים בְּנֵי בָנִים, וְאֵלֶּה תּוֹלְדֵת יִצְחָק בֶּן אַבְרָהָם.

^{טז} ביפה תואר (על הב"ר שם): אברהם לא ניצול מכבשן האש אלא בזכות יעקב. תימה למה לא היה אברהם כדאי להנצל בזכותו שמסר עצמו על קידוש ה', שהוצרך לזכות יעקב וכו'. ועוד קשה למה לא ניצול בזכות יצחק, כמו יעקב וכו'. ועוד קשה שהמשל בלתי צודק, דקאמר שיצא דינו לישרף, והרי אברהם אבינו אין דינו לישרף, ואם מלפני נמרוד יצא דינו לישרף, מלפני ה' שלט על כל הארץ אין דינו לישרף.

והנראה לי שמן הדין שכל מי שימסור נפשו על קידוש ה' אין ראוי שיצילנה ה', כי טוב השלימות הגדול הזה, וכמו שכתב בעל העקידה בשער פ"ג וכו', ולזה לא נזקק הקב"ה להציל ר' עקיבא וחביריו. ואם ניצולו חנניה מישאל ועזריה, היינו לשבר מתלעות עול, שאמר (דניאל ג, טו) וּמִן הוּא אֶלֶף דֵּי יִשְׁיֻבְכֶּן מִן יָדִי, וכן יהושע הכהן גדול, כדי שלא יספה בעדת חטאים ההם ויחשב כאחד מהם (ע"י מנהיג צג). גם דניאל, להשיב תמורתו לגוברייא די אכלו קורצייא (דניאל ו, כה). והקש על זה כל הניצולים לאיזה סיבה צריכה להם לפי שעתם, הא לא הכי אין להצילם. ולזה אברהם מצד עצמו, הדין היה שישרף, כי זהו הטוב והראוי לו, אלא מפני משך הזרע הטהור שעדיין לא יצא ממנו ניצול, ולהכי נקט יעקב, שהוא שלשלת היחס אשר היתה מטתו שלמה. ומכל מקום לא אמר שיצא דינו מהקב"ה, שלא לייחס חובה להשי"ת.

^{יז} רבינו קיצר כאן בהענין, כי כבר האריך בדברי היפה תואר אלו בכמה מקומות.

^{יח} וז"ל הרמב"ן (לך יב, ח): וַיִּקְרָא בָשֶׁם ה' וכו', שהיה קורא בקול גדול שם לפני המזבח את שם ה', מודיע אותו ואלקרותו לבני אדם וכו'. וכן אמר הכותב ביצחק (תולדות כו, כד) וכו' שבנה מזבח ויקרא בשם ה', כי בא במקום חדש אשר לא שמעו את שמעו ולא ראו את כבודו, והגיד כבודו בגוים ההם. ולא נאמר ביעקב כן, מפני שהוליד בנים רבים כולם עובדי ה', והיתה לו קהלה גדולה נקראת 'עדת ישראל' ונתפרסמה האמונה בהם, ונודעה לכל עם.

וז"ל הרמב"ם (עבודה זרה א, ג): ויצחק הודיע ליעקב [דרך אברהם], ומינהו ללמד, וישב מלמד ומחזיק כל הגלויים אליו. ויעקב אבינו למד בניו כולם, והבדיל לוי ומינהו ראש והושיבו ביישיבה, ללמד דרך ה' ולשמור מצות אברהם. וצוה את בניו שלא יפסיקו מבני לוי ממנה אחר ממנה, כדי שלא תשכח הלימוד. והיה הדבר הולך ומתגבר בבני יעקב ובנולדים עליהם, ונעשית בעולם אומה שהיא יודעת את ה'.

נִיצוּל גְּעוּוֹאָרָן [מענין ההתרוצצות ומלחמה עם עשו ושרו], און זיי זענען געהאַלפֿן געוואָרן [יצחק ורבה, שנפקדו בבנים]. האָט מען [שוין] געזען ס'וועט אַרויסקומען אַ פֿלל ישראָל, און ס'וועט זיין תּוֹרָה מִיט קְדוּשָׁה אויף דער וועלט, [ממילא אויף אזא זאך] פֿאַרלייגט זיך דער בַּעַל דְּבָר.

טו

[וועל כן חשבו עתה הרשעים וליצני הדור] נו וואָס קאָן מען טון דעמאָלטס [להמעיט ח"ו כח הקדושה], האָבן זיי זיך מִיִּשָּׁב געווען, האָבן זיי 'אַנגעהויבן צו שרייען' מֵאַבְיִמֶלֶךְ נִתְעַבְרָה שְׂרָה, ס'איז בלויז מִמְּזֻרִים, איז עס נישט קיין וואונדער [מה שאירע נס בלידת יצחק (כדלעיל באות י), וכן בלידת יעקב].

טז

ישוב קושיא ג

ואתי שפיר מה שהעמידה התורה רמז זה לסתור טענת ליצני הדור, דייקא עתה לאחר שנולד יעקב [ולכן דייקא] דעמאָלטס איז געווען די צייט [שאמרו כן], דעמאָלטס איז געווען די צייט אַז זיי זאָלן אָנהענגען און זאָלן שרייען מֵאַבְיִמֶלֶךְ נִתְעַבְרָה שְׂרָה. [איבערדעם דעמאָלטס] האָט געמוזט געשען אַ נֶס [שיצירי הקב"ה קלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם], האָט מען געוויזן דאָס איז נישט מֵאַבְיִמֶלֶךְ, נאָר דאָס איז דאָס 'אַלטע געשטעל', דאָס איז אזוי ווי אברהם אבינו, [און] דעס וועט 'בלייבן' קְדוּשָׁה וְטִהְרָה.

יז

כי בכל דבר תלוי מדיחין הוא המקור שלו, והם צעקו לטעון עתה כי המקור הוא מאבימלך, ולזה הודיעה התורה לסתור דבריהם, כי באמת הכל הוא ממקור קדוש מאברהם אבינו, ולא מאבימלך וואָרן [ביי] יעדע זאך קוקט מען דעם מקור. [אויב] קומט דאָס אַרויס פון אַבְיִמֶלֶךְ, פון אַ רָשָׁע, לאַזט זיך אויס פון דעם 'רָשָׁעוֹת און מִמְּזֻרִים'. [אַבער אויב] קומט עס אַרויס פון אברהם אבינו, בלייבט דערפון 'צִדְקוֹת'.

יח

האָט מען געוויזן ניין, [נאָר] אַז 'דאָס' איז דער מקור, און פון דעם וועט אַרויסקומען [קדושה וטהרה וצדקות]. איבערדעם איז היצט געווען דער זמן וואָס מ'האָט געמוזט ווייזן [שקלסתר פניו דומה לאברהם].

יט

ישוב קושיא א-ב

ובזה יבואר כוונת רש"י שכתב כאן יעקב ועשו האמורים בפרשה, דא לתרץ קושייתנו למה דייקא עתה הודיע התורה כי אברהם הוליד את יצחק. ולזה כתב כי עתה נולד 'יעקב ועשו', אשר היה ביניהם מלחמה הגדולה בין כחות הקדושה וכחות הסמא אחרא, ולכן נתעוררו עתה ליצני הדור לומר מאבימלך נתעברה שרה, ובא הכתוב לשלול ולסתור דבריהם

איבערדעם זאָגט דער פסוק [אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק, און] רש"י וויל דאָ באַוואַרענען [באומרו יעקב ועשו האמורים בפרשה, דא לבאר] פֿאַרוואָס זאָגט ער 'דאָ' אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק, [וכמו שמפרש רש"י בזה דהוא] וועגן דעם ווייל מ'האָט געזאָגט מֵאַבְיִמֶלֶךְ [נתעברה], ולכן צר קלסתר פניו דומה לאברהם שיעידו הכל שהוא בן אברהם. ויוקשה לכאורה [פֿאַרוואָס האָט מען 'היצט' געזאָגט, [ולזה פירש"י וְאֵלָה תוֹלְדֵת יִצְחָק, יעקב ועשו האמורים בפרשה], ווייל

ס'איז געווען יעקב מיט עשׂו'ן צוזאמען ונלחמו זה כנגד זה, על כן איז געווען דעם גרויסע נס שצד קלסתר פניו דומה לאברהם, איבערדעם מוז מען דאס זאגן [אברהם הוליד את יצחק].

איבערדעם באווארנט דאס רש"י, ואלה תולדות יצחק בן אברהם, און פארוואס מוז ער [נאך] זאגן אברהם הוליד את יצחק, ווייל ס'איז געווען יעקב ועשו האמורים בפרשה, ס'איז געבוירן געווארן יעקב מיט עשׂו'ן, [און] ס'איז געווען א גרויס נס, א גרויסע מלחמה [בין יעקב ועשו, ובין מלאך מיכאל והס"מ. און] ביי אזא גרויסע מלחמה [כשהבעל דבר מתגבר] פרובירט מען זיך [בכל מה ששייך, ומן השמים עוזרים שמתקיים הפסוק] כל כלי יוצר עליך [לא יצליח] וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעית (ישעי' נד, יז). איבערדעם האט געמוזט זיין אברהם הוליד את יצחק [לבטל 'הלשון' של ליציני הדור]. [ולא בא לומר שעשו הוא בכלל תולדות יצחק, כי לעולם רק יעקב בלבד הוא בכלל זרע יצחק. אלא בא לומר, דכיון שיעקב נולד ביחד עם עשו, והיה ביניהם מלחמה גדולה, על כן יובן במה שהוצרך הכתוב לומר כאן יתור הלשון אברהם הוליד את יצחק. (ומיושבגם קושיא ב)].

ב

ביאור דברי רש"י בפסוק: עד כי גדל מאד

ברש"י מפרש: כי גדל מאד. שהיו אומרים, וכל פרדותיו של יצחק, ולא כספו וזהביו של אבימלך איך געדענק איך האב אמאל געזאגט, כ'האב געזאגט [שוין] לאנג אמאל ביי אונז טאקע, ביי אזא אסיפה וועגן די ישיבה ביי אונז^א, [והיה גם כן] פונקט אין פרשת תולדות.

האב איך געזאגט - בתוך הדברים געזאגט - [לפרש] וואס ס'שטייט אין די וואכעדיגע סדרה (כו, יג) ויגדל האיש [וילך] הלוך וגדל [עד כי גדל מאד, און נאכדעם] האט אבימלך געזאגט (שם, טז) לך מעמנו, זאלסט דיר גיין פון אונז, כי עצמת ממנו מאד, ביסט [זייער] שטארק.

^ט וכמו שהביא בתנחומא (סימן ה) פסוק זה לכאן. וז"ל שם: אלה תולדות יצחק בן אברהם אברהם הוליד את יצחק, זה שאמר הכתוב כל כלי יוצר עליך לא יצליח וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעית. ○ אתה מוצא ישראל אומרים לפני הקב"ה, רבון העולמים, ראה האיש העכו"ם משתעבדני בנו, אין להם מלאכה אחרת אלא יושבין ומתעצין עלינו, שנאמר (איכה ג, ג) שבתם וקיימתם הביטה אני מנגינתם. אמר להן הקב"ה מה הן מועילין, גוזרין עליכם גזירות ואני מבטלן ושוברן, שנאמר אני 'מנגינתם', כמה דאת אמר (לך יד, כ) וכוונך קל עליון אשר 'מגן' צריך וגו'. ○ ויצו פרעה לכל עמו לאמר כל הבן הילוד היאךה וגו' (שמות א, כב), ורוח הקודש צוותה (איכה שם, לו) מי זה אמר ותהי ה' לא צוה, פרעה צוה, ה' לא צוה, אלא וכאשר יענו אתו כן ירבה וכן יפרץ (שמות שם, יב). הקן בקש להשמיד את כל היהודים, וה' לא ביקש, ונהפוך הוא אשר ישלטו היהודים וגו' (אסתר ט, א). בלך ובלעם ביקשו לקלל את ישראל, וה' לא ביקש, שנאמר (תצא כג, ו) ולא אבה ה' אלקיך לשמע אל בלעם וגו'. לפיכך כתיב מי זה אמר ותהי ה' לא צוה, הוי כל כלי יוצר עליך לא יצליח. אדריאנוס אמר לרבי יהושע, גדולה הפכה העומדת בין שבעים זאבים, אמר ליה גדול הוא הרועה שמצילה ושומרה, ושוברן לפניו, הוי כל כלי יוצר עליך לא יצליח. [ועיין מה שהאר"ך רבינו בביאור התנחומא, במסיבה מוצ"ש תולדות תשכ"א, ועיין שם עוד כמה ענינים הקרובים לדרוש דכאן].

^ב באסיפה כללית (גענעראל פארזאמלונג) שהתקיימה בפרשת תולדות תשכ"ה לצורך החזקת המוסדות שהיו במצב קשה באותה תקופה (ונדפס בלש"ק בחידושי תורה למסיבות בפרשתן). וכן אמר רבינו בחינה זו גם במסיבה להחזקת הישיבה א' מקץ תשכ"א (נדפס בלש"ק שם בפ' מקץ, ובלשון אידיש בדברות קודש למסיבות ח"א). [אולם גם שם מזכיר שכבר אמר זאת, ואולי שאמר כן רבינו גם באיזה מסיבה להחזקת הישיבה שהתקיימה בשנים הראשונות באמערקא (מה שלא נרשם בשעתו)].

^{בא} היינו באסיפה להחזקת מוסדות סאטמאר. [משא"כ דרוש דכאן נאמר להחזקת כולל שומרי החומות].

זאָגט רש"י^{כב}, שְׁהָיוּ אוֹמְרִים מ'הָאֵט גְּעוֹזָאָגט, זָבַל פְּרִדּוֹתָיו שֶׁל יִצְחָק אָבִינוּ, דָּאָס מִיסַט פֿון די פְּרִידוֹת פֿון יִצְחָק אָבִינוּ, וְלֹא כִסְפּוֹ וְזָהָבוֹ שֶׁל אָבִימֶלֶךְ.

כא

קושיא ו

והוא תימה, שהרי אבימלך היה מלך גדול, וכלום חסר בבית המלך, ובודאי היה לו עושר רב, ואם כן האך אמרו ולא כספו וזהבו של אבימלך, וכאילו אין כספו וזהבו נחשב למאומה

(ו) לכאורה [קשה, וכי] פֿלֹס חֶסֶר בְּבֵית הַמֶּלֶךְ^{כב} [ובודאי היה לאבימלך עושר גדול מאוד]. [והרי בפשטות נראה כי] ס'איז א געוואלדטיגע גנוזמא [מה שאמרו עליו כן], ס'איז נישט צו פארשטיין וויאזוי דאָס איז מעגליך, [שהרי וכי] איז דען פארהאנדן ביי א מלך. [שיהא חסר אצלו כלום, והלא בודאי כי] וואָס ס'טוט זיך ביי א מלך דאָס קאָן זיך נישט טון ביי קיין פֿריוואַטן מענטש [ואפילו בעושר היותר גדול].

ממילא אפילו דו וועסט [שוין] זאָגן פֿספּוֹ וְזָהָבוֹ [של יצחק], אַז ער פֿאַרמאָגט מער פֿון מלך, איז אויך א גנוזמא. אָבער [לומר עוד כי] דאָס מִיסַט פֿון די פְּרִידוֹת [לחור, היו יותר מכספו וזהבו של המלך], איז דאָךְ [גאָר] אַ גרויסע גנוזמא.

כב

קושיא ו

וביותר יוקשה על אומרם זבל 'פרידותיו' של יצחק, דהאך אפשר שיצחק היה לו פרידות, והלא מבואר בגמרא דאסור לגדל פרידות בביתו, ורבי פנחס בן יאיר אמר על זה כי המגדל פרידה כאילו מלאך המות יש לו בביתו, כי הוא דבר מסוכן

(ז) אויסערדעס איז אַ גרויסע קְשִׁיָא [האיך אפשר שהיה ליצחק פְּרִידוֹת]. [והלא] די גמרא זאָגט^{כב}, רבי פֿינחס בן יאיר איז געקומען צו רבי - אין חולין דף ז' - האָט ער [דאָרט] געטראָפֿן אַ פְּרִידָה אין הויז, האָט ער נישט געוואָלט אַרײַנגיין, [ואמר הטעם כי ישנו] אַ מְלָאָךְ הַמָּוֶת אין שטוב, [כי פְּרִידָה הוא דבר מסוכן], וואָרן מעולם מ'האָט נישט געזען אַ פְּרִידָה זאָל בייסן און מ'זאָל לעבן בלייבן, ס'איז אַ מְלָאָךְ הַמָּוֶת. איז ער אַוועק [מבית רבי].

^{כב} ברש"י (כו, יג): פי גדל מאד. שהיו אומרים, זבל פרדותיו של יצחק, ולא כספו וזהבו של אבימלך. [והוא מלשון הבראשית רבה (סד, ז)].

^{כב} מלשון הגמרא בשבת (קנג, ו) וקהלת רבה (ט, ח) ובילקוט שמעוני שם רמז תתקפט).

^{כד} בגמרא חולין (דף ז): רבי פנחס בן יאיר הוה קאזיל לפדין שבויין וכו', שמע רבי [פירש"י: דהוה קאתי ר' פינחס] נפק לאפיה, אמר ליה רצונך סעוד אצלי [יהי רצונך לסעוד אצלי], אמר לו הן וכו', מיהא השתא מסריבנא [נלשון בהלה ומהירות כלומר צריך למהר ולילך לדבר מצוה ואין פנאי לסעוד] דבמלתא דמצוה קא טרחנא, כי הדרנא אחינא עיילנא לגבך. כי אתא, איתרמי על בההוא פיתחא דהוו קיימין ביה כודנייתא [פרידות] חוורתא, [ושל רבי הין], אמר מלאך המות בביתו של זה [שמכה ושוב אין המכה חיה, כדלקמן], ואני אסעוד אצלו. שמע רבי נפק לאפיה, אמר ליה מוזבנינא להו, אמר ליה וְלִפְנֵי עוֹר לֹא תִתֵּן מִכְשָׁל [דכי היכי דאסיין לך אסירן לאחרני, והא ליכא לימיר דמזבן להו לעובדי כוכבים, דתנן (עבודה זרה יד): אין מוכרין להם בהמה גסה]. מפקנא להו [אשלחם ביערות דעלמא להפקרן], מפשת הזיקא [דמתוך שלא יהיו נשמרות ירבו נזקיהן]. עקנא להו [מנשר פרסותיהן שלא יוכלו לבעט, ועדיין הן יכולין לילך]. ובל תשחית ליכא, שיהו ראיות לדישה, איכא צער פְּעֻלָּה חַיִּים. קטילנא להו, איכא פל תְּשָׁחִית. הוה קא מבתש ביה טובא [מפציר, וחבירו בשכועות (ז)]. גבה טורא בינייהו [והבדילן] וכו'.

אמר רבי יהושע בן לוי, למה נקרא שְׁמֶן [כודנייתא] יָמִים [דכתיב (וישלח לו, כד) אֲשֶׁר מָצָא אֶת הַיָּמִם], שאימתם מוטלת על הבריות. דאמר רבי חנינא [ורופא היה, ומכאן מייתי לה במסכת יומא (מט.) בזוציאו לון, מימי לא שאלני אדם על מכת פרדה לבנה, וחיה [משמע שמת המוקה]. והא קחזינא דחיי, אימא וחייית [לשון נקבה, ואמכה קאי, שאין המקה מתרפאת]. והא קחזינא דמיתסי, דחיוורן ריש כרעייהו קא ארינן [פי' פרידות שריש כרעייהן לבנות, ולא כל הפרידות].

הָאֵט רבי געזאָגט איך וועל עס פֿאַרקויפֿן. [ועל זה אמר לו ר' פינחס בן יאיר] איי וויי, דו וועסט דאָך עוֹבֵר זיין אויף לִפְנֵי עוֹר [לא תתן מִכְשָׁל] [קדושים יט, יד], [שהרי גם] יענער טאָר דאָך עס נישט האַלטן, 'דו' טאָרסט עס נישט האַלטן און 'יענער' טאָר [עס] אויך נישט האַלטן, [וממילא] טאָמער וועסט עס געבן פֿאַר עמיצן וועסטו עוֹבֵר זיין אויף לִפְנֵי עוֹר.

[וואמר רבי] איך וועל עס מִפְקִיר זיין, [אמר לו רבי פינחס בן יאיר] אוי וויי געוואָלד, ס'וועט דאָך נאָר מאַכן הַזִּיקוֹת, וועט נאָך אַרגער זיין. איז נישט געווען קיין עֲצָה [ווען] ער האָט געטראָפֿן אַ פֿרִידָה.

כג

על כל פנים מ'זעט דאָך אין די גמרא מְבוּאָר, אַז מ'טאָר נישט האַלטן קיין פֿרִידוֹת, ס'איז [ווי] אַ מְלָאָך הַמֹּת אין שטוב. און פֿלוצים האָט ער [יצחק] געהאַט 'אַזויפֿיל פֿרִידוֹת' אַז דאָס מיסט פֿון די פֿרִידוֹת איז מער ווערד געווען ווי פֿספּוֹ וְזָהָבוֹ שֶׁל אֲבִימֶלֶךְ? וויאָזוי איז דאָס מעגליך [אַז] ער זאָל [עס] מעגן האָבן, [והרי האבות הקדושים] זיי זענען דאָך געווען שוֹמְרִים מִשְׁמֶרֶתָהּ שֶׁל תוֹרָה, [וכי] האָבן זיי געהאַלטן אַזויפֿיל מְלָאָכִי הַמֹּת געהאַט אין שטוב? ס'איז אינגאַנצן נישט פֿאַרשטיין.

כד

ישוב קושיא ו-ז

אמנם כבר ביארתי בזה, דיש לדייק בלשון רש"י שכתב שְׁהָיוּ אוֹמְרִים כך, דמזה משמע שבאמת לא היה ולא נברא, כי יצחק לא היה לו פרידות כלל, וכספו וזהבו של אבימלך שפיר היה חשוב להם. אלא שלציני הדור אמרו כך, כדי להחליש האנשים מלחמוך ביד צדקותיו ופעולתיו של יצחק, באומרים שכבר יש לו כסף וזהב לאין שיעור. האָב איך געזאָגט, כ'האָב מ'דיק געווען דאָס לִשׁוֹן, [אַז] ס'שטייט נישט אין פסוק אַז ער האָט 'געהאַט' אַזויפֿיל, [און אפילו אַז] ער האָט 'געהאַט' פֿרִידוֹת שטייט נישט. [נאָר] ס'שטייט [בלשון רש"י והמדרש] שְׁהָיוּ אוֹמְרִים, מ'האָט 'געזאָגט' [אַזוי]. אַז מ'ווייל זיך פֿאַרלייגן [אויף איינעם], זאָגט מען אַזוינס וואָס ס'הייבט זיך נישט אָן און ס'לאָזט זיך נישט אויס, זאָגט מען ליגנט'ס, זאָגט מען [אפילו] ליגנט.

כה

ס'איז טאָקע נישט געווען [אַזוי באמת], ס'שטייט נאָר שְׁהָיוּ אוֹמְרִים'. [ווייל] זיי האָבן אים געוואָלט מִשְׁפִּיל זיין [כבודו], האָבן זיי געזאָגט [להלשין עליו כי] ער האָט מְלָאָכִי הַמֹּת אין שטוב, ער 'ציעט אויף' בלויז מְלָאָכִי מוֹת, ער האָט פֿיל פֿרִידוֹת האָט ער. [עטס מיינטס] 'געלט' פעלט אים? זיי האָבן גע'דִּרְשֶׁנִּט [להוציא קול לרבים, כי יש] אַזויפֿיל געלט [הרבה יותר] פֿון די פֿספּוֹ וְזָהָבוֹ שֶׁל אֲבִימֶלֶךְ.

כו

[וכמו שרואין כהנים] די וואָס זיי ווילן מִשְׁפִּיל זיין [את כח האמת] און זיי ווילן מִפְסִיד זיין [שלא יתנו ממון להחזקת התורה והאמת], זאָגט מען [ה'לשנות ובלבולים שונים עליהם]. מ'זאָגט ליגנט'ס פֿסֶדֶר.

כו

ס'שטייט נישט געמאלדן אז ער האָט 'געהאַט' (פרידות), נאָר שָהיו אוֹמְרִים, מ'הָאָט 'געזאָגט'.
אבימלך האָט געוואָלט זאָגן לִךְ מַעֲמָנוּ, ער האָט געוואָלט פון אים 'פֶּטוּר ווערן',
האָט ער געזאָגט הער וואָס מ'זאָגט אויף דיר, האָט ער נאָכגעזאָגט דעס וואָס מ'זאָגט
אין 'די גאָס'.

כז

[און] אַז מ'זאָגט נאָך [דעס] וואָס מ'זאָגט אין די גאָס, נו ווייסט מען שוין וואָס דאָס
איז, ווייסט מען [אז] דאָס איז בלויז שפּלֹת [של אנשי הדור^{כה}, און] דאָס איז שְׁקָרִים
וּבְזָבִים וואָס מ'זאָגט [אלץ].
[ווייל] אַז מ'וויל מַשְׁפִּיל זיין דעם כַּח הַקְדוּשָׁה, זאָגט מען 'אַלעס', זאָגט מען
[אזעלכע זאכן] וואָס ס'הייבט זיך נישט אָן און ס'לאָזט זיך נישט אויס.
[איבערדעם] שטייט נישט [אז] ס'איז געווען [פרידות], נאָר [אז] מ'האָט געזאָגט.
דאָס קער אַלעס צו דעם [לענין] מה שרצו בהשפּלת כחו והשפּעתו, ולכן אמרו כך בכדי לעשת
רושם שלא יתנו לו אנשים שום תמיכת כסף עבור צדקותיו ופעולותיו, מכיון שכבר יש לי די מספיק כסף
וזהב עד למאורד].
[עד כאן ממה שאמרתי כבר].

כח

ולפי דרכינו כאן יש להוסיף בזה, דהנה הפרידה הוא דבר הנולד מסוס וחמור, ואם כן הוא כענין 'ממורות', שנולד
על ידי כלאים באיסור, וכמבואר בפסוק הוא עֲנָה אֲשֶׁר מִצָּא אֶת הַיָּמִים, ופירש"י דלפי שענה היה ממור, לכן
הביא פסולין לעולם
און עקסטערדעם [יש להוסיף בזה עוד לדרכינו עתה. דהנה] ס'שטייט^{כז} [בַּרְעִתוֹ אֶת הַחֲמֹרִים]
לְצַבְעוֹן אָבִיו, שטייט אין פסוק הוא עֲנָה אֲשֶׁר מִצָּא אֶת הַיָּמִים, ער האָט
'אויפגעטון', ער האָט 'ערוואַרבן'^{כז} יָמִים. די פֶּרִידוֹת ווערן אַזוי אָנגערופן [יָמִים, ווי] די
גמרא זאָגט^{כח} [לפי] שמוטל 'אַימָתָם' על הבריות.
זאָגט רש"י^{כט}, ווייל ער [עֲנָה בֶּן צַבְעוֹן] איז געווען אַ מִמָּוֶר, איבערדעם האָט ער
מִמָּצִיא געווען פֶּרִידוֹת וואָס איז מִמָּוֶרִים [מן סוס וחמור].

ל

ולכן הליצני הדור לשיטתם שרצו לתלות לידת יצחק באבימלך, כדי שיחשבו שמקור הכלל ישראל
הוא בדרך ממורות, לכן הלשינו עליו גם זה שהוא מגדל פרידות, וכעין שכתב רש"י בענין 'עֲנָה'
[ולדרכינו שליציני הדור הוא שאמרו כך על יצחק שיש לו פרידות שהם כממזרים, מובן שפיר כי]

^{כה} או הכוונה על שרצוין 'בְּהַשְׁפֵּל' כח הקדושה, וכזה המשך שלאחר זה.

^{כז} בפרשת וישלח (לו, כד): וְאֵלֶּה בְּנֵי צַבְעוֹן וְאִיהָ וְעֵנָה, הוא עֲנָה אֲשֶׁר מִצָּא אֶת הַיָּמִים בְּמִדְבַּר בְּרַעֲתוֹ אֶת הַחֲמֹרִים
לְצַבְעוֹן אָבִיו.

^{כז} פירוש: ערפינדן.

^{כח} בגמרא חולין (ט:). ולשון הגמרא בזה הובא לעיל בסוף הערה כד, והובא גם ברש"י דלהלן בסמוך.

^{כט} ברש"י וישלח (סם): הוא עֲנָה. האמור למעלה שהוא אחיו של צבעון, וכאן הוא קורא אותו בנו, מלמד שבא
צבעון על אמו והוליד את ענה: אֶת הַיָּמִים. פֶּרֶדִים, הרביע חמור על סוס נקבה, וילדה פֶּרֶד. והוא היה ממזר,
והביא פסולין לעולם (חולין ה). ולמה נקרא שמם יָמִים, שאימתן מוטלת על הבריות, דאמר רבי חנינא מימי לא
שאלני אדם על מכת פרדה לבנה וחיתה, כי המכה לא תתרפא לעולם.

דאָס האָט גיקערט צו דער שײַטע [של ליצני הדור, וואָס] זיי האָבן דאָך געשריגן מאַכמילך
נתעברה שרה [ואם כן חס ושלום] איז ער דאָך אַ מַמְזֵר, 'איבערדעם' האָט ער געהאַט
אַסאַך פֿרידות.

[ווייל] דאָס איז דאָך האַ בָּהָא תְּלִיָא [וכדברי רש"י בענין עֲנָה אֲשֶׁר מֵצָא אֶת הַיָּמִים].
איבערדעם האָבן זיי געזאָגט [דוקא הלשנה זו כי] ער האָט אַזויפיל 'פֿרידות', אַז זָבַל
פֿרדותיו וְלֹא כִסְפוּ וְזָהָבוּ שֶׁל אַבִּימֶלֶךְ, זיי האָבן 'געזאָגט' [אף שלא כן היה אָמַת], אָבער
זיי האָבן געקלערט [אַז] זיי וועלן אים מַפְסִיד זיין מיט 'געלט' [און] מיט אַלעמען.
[ונמצא כי ענין זבל פרידותיו] דאָס קער אויך צום עֲנִיָן [של מאבימלך נתעברה זרה]. דאָס
איז דער דָּרָךְ [של ליצני הדור].

לא

ביאור בפרשת וירא – בפסוקי מעשה אבימלך

איך האָב געזאָגט [לפרש וואָס] ס'שטייט ביי אַבִּימֶלֶךְ'ן, אין פרשת וירא (כ, ט-א),
פריער אין יענע וואָכעדיגע סדרה, ביי שָׂרָה אַמְנוֹ, ווען זי איז נִלְקָחָה לְבֵית אַבִּימֶלֶךְ.
ס'איז אַ פֿלאַ דאָס לשון אין פסוק [דאָרט], איך האָב נישט געזען דערויף קיין
פֿשֵׁט, קיין תירוץ [מספיק].

לב

כתיב בפרשת וירא: וַיִּקְרָא אֲבִימֶלֶךְ לְאֶבְרָהָם וַיֹּאמֶר לוֹ מָה עָשִׂיתָ לָנוּ וְמָה חָטָאתָ לָךְ כִּי הִבַּאתָ עָלֵי וְעַל מַמְלַכְתִּי
חֲטָאָה גְדֹלָה וְכו'. וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ אֶל אֶבְרָהָם מַה רָאִיתָ כִּי עָשִׂיתָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה. וַיֹּאמֶר אֶבְרָהָם כִּי אָמַרְתִּי רַק אֵין
יָרֵאת אֱלֹהִים בְּמָקוֹם הַזֶּה וְגו'.

[דהנה] אין פסוק שטייט, אַבִּימֶלֶךְ האָט געפרעגט [מאברהם] מָה עָשִׂיתָ לָנוּ וְמָה
חֲטָאתָ [לך], וואָס האָב איך געזינדיגט, כִּי הִבַּאתָ עָלֵי [וְעַל מַמְלַכְתִּי] חֲטָאָה גְדֹלָה, דו
האָסט אויף מיר געברענגט אַזאַ גרויסן עוֹן, מַעֲשִׂים אֲשֶׁר לֹא יַעֲשׂוּ עֲשִׂיתָ עִמָּדִי. [און]
שוין, און ס'שטייט נישט גאַרנישט [מער], ס'שטייט נישט וואָס ער [אברהם] האָט
געענטפערט.

[נאָכדעם] זאָגט נאָכאַמאָל דער פסוק, 'וַיֹּאמֶר' [אַבִּימֶלֶךְ אֶל אֶבְרָהָם], ער האָט געזאָגט,
מָה [רָאִיתָ כִּי] עָשִׂיתָ [אַתָּה] הַדָּבָר הַזֶּה, פאַרוואָס האָסטו דאָס געטון.
[וַיֹּאמֶר אֶבְרָהָם] האָט ער אים געענטפערט, כִּי אָמַרְתִּי רַק אֵין יָרֵאת אֱלֹהִים בְּמָקוֹם
הַזֶּה [וְהִרְגֹנִי עַל דָּבָר אֲשֵׁרִי].

לג

קושיא בפרשת וירא

וַיֵּשׁ לְהַבִּין מַה שֶּׁבַמֶּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ כְּתִיב ב' פַּעֲמִים 'וַיֹּאמֶר', וְלֹא נִאֵמַר תְּשׁוּבָה מֵאֲבְרָהָם רַק אַחֵר מֵאֲמֹר הֲשִׁיב. דַּמְּמָה
נִפְשָׁךְ, אִם הֵכַל מֵאֲמֹר אַחֵר, לְמָה כְּתִיב 'וַיֹּאמֶר' פַּעַם שְׁנִי. וְאִם הֵם ב' מֵאֲמֹרִים, לְמָה לֹא הֲשִׁיב לוֹ אֲבְרָהָם עַל
מֵאֲמֹר הָרִאשׁוֹן

לכאורה, אויף דער ערשטער מִימָרָא שטייט גאַרנישט קיין תְּשׁוּבָה [מאברהם].
[וקשה] ממה נפשך, [אויב] האָט ער [אבימלך] נישט געוואָרט אויף [א] תְּשׁוּבָה ווען
ער האָט עס געזאָגט [רק עדיין המשך בשאלתו], איז דאָך עס איין מִימָרָא [עם שלאחריו, ואם
כן] פאַרוואָס שטייט נאָכאַמאָל 'וַיֹּאמֶר', ס'שטייט צוויי מָל וַיֹּאמֶר, קודם אַז ער האָט
געפרעגט [די ערשטע מימרא], און נאָכדעם שטייט נאָכאַמאָל וַיֹּאמֶר, צוויי מָל.

ממה נפשך, אז דאָס איז געווען איין מִימָרָא [למה לי 'ויאמר' בתרא].
איז דאָס נישט געווען איין מִימָרָא? [נאָר עס] איז דאָ געווען עפעס אינדערמיט, נו
וואָס האָט ער [נישט געענטפערט], ער איז געבליבן אָן תְּשׁוּבָה, ער האָט גאָרנישט
געענטפערט. ס'שטייט נישט קיין תְּשׁוּבָה, נאָר הערשט דערנאָך [לאחר מימרא השנייה]
האָט ער אים הערשט געענטפערט.

לד

ישוב הקושיא בפרשת וירא

וביארתי כי דרך הרשעים והמחטיאים להשפיל כבוד הצדיקים, ועל כן מלשינים עליהם כאילו הם המביאים תקלה
לבני אדם ולא הרשעים. ועל דרך זה אמר אבימלך בפעם הראשון כי 'הבאת עלי' חטאה גדלה, שאתה הוא
המביא החטאים עלינו

האָב איך געזאָגט [כעין דרכינו דלעיל, כי] דאָס איז דער פֿשט.
[דהנה] דער דָרָך פון די רָשָׁעִים [איז] אז זיי ווילן מִשְׁפִּיל זיין [כבוד הצדיקים], זיי ווילן
'רעדן' [און] פֿרעגן קְשִׁיּוֹת [עליהם, ווייל] זיי ווילן צוציען די וועלט [לדרכם, ולהראות כאילו
הם הם הכשרים, וממילא] אַסאַך מאָל זאָגט ער גאָר [על הצדיק] 'דו' מאַכסט 'אונז' פֿאַר
פֿעֲלֵי עֲבִירוֹת, זיי טראַכטן זיך גאָר אויס [פונקט] פֿאַרקערט [ווי דער אָמֶת].
אַבִּימֶלֶך איז געווען אַ רָשָׁע, און [לעומת זה] ס'איז געווען בֵּית אַבְרָהָם אַבִּינוּלָא,
[וכדרכיב] וְאֵת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בַחֲרֹן, [שקירב את הבריות לאמונה ולתורה. ובכדי להשפיל כח
השפעתו של אברהם אבינו] האָט ער אים דערציילט אַ מַעֲשֶׂה כִּי 'הִבֵּאתָ עָלַי' חֲטָאָה גְדוֹלָה,
'דו' האָסט געברענגט אויף 'אונז' חֲטָאִים.

לה

ועל כן על מאמר הראשון לא השיב לו אברהם כלום, כי על דברי
צביעות וליצנות כאלו אין להשיב להם כלל, ואל תען כסיל כאולתו

[וממילא] אז ער שמועסט 'אזוי', מיט אַזאַ 'צְבִיעוֹת', דעם דאָרף מען נישט
ענטפערן, [ולכן רואין] ס'איז דערויף נישטאָ קיין תְּשׁוּבָה [אין פסוק].
האָט ער אויף דעם האָט ער נישט געענטפערט.

לו

[שהרי] ממה נפשך, ווער ס'ווייסט [דעם אמת], דער ווייסט דאָך. דער ווייסט דאָך
'ווער' ס'ברענגט חֲטָאִים, [אז] פון אַבִּימֶלֶך'ן קומט חֲטָאִים, פון רָשָׁעִים קומט חֲטָאִים,
און פון זַרַע אַבְרָהָם קומט פֿאַרקערט, קומט קדוּשָׁה וְטִהָרָה.
און ווער ס'ווייסט נישט דאָס, איז דאָך אַן עֲבִירָה אים צו ענטפערן, איז דאָך אַל
תָּשִׁיב^ל, טאָר מען נישט ענטפערן ניטאָמאָל. אַל תָּשִׁיב, דאָרף מען נישט ענטפערן.

^ל פירוש: בארעדן.

^{לא} וז"ל הרמב"ם (עבודה זרה א, ג): והיה מהלך וקורא ומקבץ העם מעיר לעיר ומממלכה לממלכה, עד שהגיע
לארץ כנען והוא קורא, שנאמר (וירא כא, ג) וַיִּקְרָא שָׁם בְּשֵׁם ה' קָל עוֹלָם. וכיון שהיו העם מתקבצין אליו
ושואלין לו על דבריו, היה מודיע לכל אחד ואחד כפי דעתו עד שיחזירהו לדרך האמת, עד שנתקבצו אליו
אלפים ורבבות, והם אנשי בית אברהם, ושתל בלבם העיקר הגדול הזה וכו'.

^{לב} עיין במדרש שוחר טוב (משלי פרשה כו), וילקוט שמעוני (שם רמז תתקסא): אַל תַּעַן כְּסִיל כְּאֻלְתּוֹ וגו' (משלי כו, ד),
במקום שיש מכירין אותו ואותך, למה, פֿן תִּשְׁנֶה לוֹ גַם אֹתָהּ (שם), שלא יהיו אומרים כאן חכם נושא ונותן עם
הכסיל. • עֲנָה כְּסִיל כְּאֻלְתּוֹ (שם, ה), במקום שאין מכירין אותו ואותך, פֿן יִהְיֶה חָכֵם בְּעֵינָיו (שם), שלא יהיו

איבערדעם איז אויף דעם נישטאָ קיין תשובה [אין פסוק, ווייל] אויף דער שאַלָה איז נישטאָ קיין תשובה [לפי שאין הקושיא אמת כלל].

לו

וכשראה אבימלך שאין אברהם משיב לו על שאלתו, שינה אופן השאלה וחדר מלומר על אברהם שמביא עליו חמאים, רק שאל בסתם למה עשית כך, לומר אחותי היא

האָט ער געזען [אבימלך, אז] ער ענטפערט נישט, [ווייל] מ'ענטפערט אויף דעם נישט. [לכן שוב] האָט ער שוין געפרעגט פֿשוט, איך בין דיר שוין מוחל, נישט קיין 'חטאים', נאָר זאָג מיר פֿאַרוואָס האָסט עס געטון פרעג איך. דאָס איז שוין אַן אַנדערע מימרא.

לח

ועל זה שפיר השיב לו אברהם, כי הסיבה שעשיתי כך, הוא יען כי אִמְרָתִי רק אין יִרְאָת אֱלֹקִים בְּמָקוֹם הַזֶּה וגו', לפי שאתם הם המחוסרי יראת ה', והחסרון מצדכם

זאָגט ער, אויף דעם וועל איך דיר [יִאָ] ענטפערן. ווייסט פֿאַרוואָס איך האָב עס געטון [לומר אחותי היא, ווייל כִּי אִמְרָתִי רק] אין יִרְאָת אֱלֹקִים בְּמָקוֹם הַזֶּה! ווייל ס'איז נישטאָ קיין יִרְאָת אֱלֹקִים. נישט ווייל מ'האָט אויף דיר געברענגט די חטאים [כמו שאמרת אתה, אלא אדרבה] ווייל ס'איז נישטאָ קיין יִרְאָת אֱלֹקִים [במקומך], איבערדעם האָב איך אזוי געמוזט טון. אויף דעם [על מימרא השנייה] האָט ער אים שוין געענטפערט, כִּי אִמְרָתִי אין יִרְאָת אֱלֹקִים בְּמָקוֹם הַזֶּה, 'פֿאַרדעם' האָב איך דאָס געטון.

לט

בענין החזקת כּוֹלֵל שוֹמְרֵי הַחֻמוֹת

היִוצֵא לָנוּ מִזֶּה, אַז בִּי יעדע זאָךְ קוקט מען דעם מקור^{לג}.

מ

יש לדייק למה קראו את הכולל בשם שוֹמְרֵי 'הַחֻמוֹת' דייקא. ובפרט בזמן הזה שבעוה"ר נפרצה חומת ירושלים

איבערדעם [יש לומר בטעם וואָס] דער כּוֹלֵל הייסט שוֹמְרֵי הַחֻמוֹת. כ'האָב קיינמאָל נישט געוואוסט פֿאַרוואָס האָט מען דאָס א נאָמען געגעבן שוֹמְרֵי 'הַחֻמוֹת', [וואָס עפעס] גראַד^{לד} 'חומות'. [והרי] אין ירושלים, אין ארץ ישראל,

אומרים אלולי שהוא חשוד על הדבר שהוא מדבר עליו, לא היה שותק לו. וכן הוא אומר (שם, ח) כְּצִוּר אֶבֶן בְּמִגְרָה כֵּן נוֹתֵן לְכִסִּיל כְּבוֹד, כל מי שחולק כבוד לכסיל, כזורק אבן למרקוליס. ועיין בגמרא שבת (ל:) כתיב אַל תִּעַן כְּסִיל כְּאֻלְתּוֹ, וכתיב עֵנָה כְּסִיל כְּאֻלְתּוֹ. לא קשיא, הא בדברי תורה, הא במילי דעלמא. – ועיין מה שביאר רבינו בזה באורך בס"ג שבת חוה"מ סוכות תשכ"ח (ובלה"ק נדפס בדברי יואל לקהלת, אות טו), ובזה יובן היטב דברי רבינו כאן. ועיין בגמרא יבמות (סה:) כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע, רבי אבא אומר חובה, שנאמר (משלי ט, ח) אַל תּוֹכַח לֵץ פֶּן יִשְׁנֶאָךְ. – ובגמרא עבודה זרה (ט:) ובמושב לצים לא יִשָּׁב (תהלים א, א), שלא ישב [אברהם אבינו] במושב אנשי 'פלשתים', מפני שלצנים היו. ועיין עוד בגמרא סנהדרין (לח:) תנן התם (אבות ב, יד), רבי אליעזר אומר הֵיךְ שִׁקְדָּה [פירש"י: מהיר וזריז] ללמוד תורה, ודע מה שתשיב לאפיקורוס [נבא להביא ראיה מן התורה לדברי המינים]. אמר רבי יוחנן, לא שנו אלא אפיקורוס עכו"ם, אבל אפיקורוס ישראל כל שכן דפקר טפי [שהרי הכיר וכפר, ומתוך כך מדקדק ולא תוכל להשיבו דבר המקובל לו].

^{לז} וכדלעיל בהדרוש (ובפרט באות יז), דתלוי אם בא מאברהם או מאבימלך.

^{לד} פירוש: דוֹקָא.

איז דאָך דאָ פאַרשידענעס, פאַרוואָס גראַד [קראוהו המייסדים על שם] די חומה.
ממה נפשך, אַז מ'היט אָפּ [כלשון שומרי], דאָרף מען אָפהיטן טאַקע ירושלים אליין
[ולא רק החומות].

מא

און דערנאָך, [הרי] אין די זמנים ווען מ'האָט געגרינדעט דעם כולל¹, איז שוין
נישט געווען קיין חומה, איז שוין נישט געווען מער קיין חומה, די חומה איז שוין
לאַנג חרוב געוואָרן. נו [מיט] וואָס האָבן זיי עפעס אָפּגעהיט די חומות.
איי מ'דאָרף אָפהיטן [דעם ישוב הישן, היה להם לקרותו על שם] דעם 'בנין ירושלים',
פאַרוואָס האָבן זיי זיך פונקט אָנגעכאַפט אין 'דעם' [בענין החומות].

מב

אמנם יש לומר, כי כולל זה מקורו קדוש מצדיקים גדולי ישראל, וראו ברוח קדשם את הנסיונות שהיה בענין
השבועות שהשביעו את ישראל שלא יעלו בחומה, ולכן יסרו כולל זה לתמוך ביד היראים השומרים שבועה זו,
ולכן קראוהו בשם שומרי 'חומות' (כדלהלן באות מה)

נאָר וואָס זשע דען, דעם האָבן דאָך מ'סד געווען צדיקים.
- נישט חלילה אזוי ווי 'די חברה' האָבן מ'סד געווען [הקרן קיימת של הציונים, ועוד]
די אַלע ענינים, די אַלע וואָס ס'קומט פון ארץ ישראל, ענינים וואָס איז אַ מקור [וואָס]
שטאַמט פון אַפיקורסות און פון מינות, דאָרף מען דאָך נישט זאָגן, און אַז דער מקור
איז פון דאָרטן ווייסט מען דאָך וואָס פון דעם קומט אַרויס. -

[אבל כולל הקדוש הלז] דעם האָבן אָבער מ'סד געווען צדיקים און גדולי ישראל².
און ס'איז דערנינען [יראים וחרדים שנתמכין מזה], און ס'ציט זיך אין דעם אידן,
'אידישע' אידן, שומרי תורה ומצוות, מיט חדרים [של תלמוד תורה]. ס'ווערט
אויפגעצויגן זרע ברח' ה' [יען שמקורו קדוש].

מ'דאָרף קוקן יעדע זאך דעם מקור³. (עיקר ההמשך לזה, באות מה)

¹ הכולל שומרי החומות נתיסד בשנת תרס"ז, ע"י גדולי תלמידי החתם סופר.
² ועיין עוד מזה בדברי רבינו במסיבה להחזקת כולל זה מוצש"ק בחקותי תשס"ז [לשון קדשו קונטרס כו] וז"ל
שם: אמאָל איז געווען דער כח, מ'האָט אַריין געלייגט כח אין ארץ ישראל, [נאָ מ'זאָל] דאָרט אויפהאַלטן תורה
און דאָס אידישקייט, דער פונדאמענט פון דעם זענען געווען די כוללים, די כוללים זענען געווען דער
פונדאמענט, דורכדעם האָט מען עס אויפגעהאַלטן, [און] דורכדעם איז אַרץ ישראל געווען מלא קדושה וטהרה
געווען, ס'האָט נישט קיין פלאץ געהאט נייטאמאָל קיין פושעי ישראל.

ס'איז געווען תקנות גרויסע, ס'שטייט דאָך די תקנות וואָס דאָרטן זענען געווען, על כל פנים ס'האָט זיך
אויפגעהאַלטן [אידישקייט אין] אַרץ ישראל מיט די כוללים. דאָרט זענען אידן געווען און געלערנט אין כוללים
און אין ישיבות, דאָס איז עס געווען, דאָס איז געווען דער יסוד, ממילא אַז ס'איז געווען אַ יוגנט [שנתגדלו בדרך
התורה בנערותם], מ'האָט נישט געטון עפעס אַנדערשט, ס'איז נישט פאַרגעקומען אַז איינער זאָל קענען עפעס
אַרויס [מדרך הישר, והיראים] זיי האָבן געפירט די מדינה, און אַלעס איז געווען געפירט פון די כוללים.

נו די כוללים שטייען נאָך היינט אויך, און דאָ טאַקע דער אונגארישער כולל .. און אַלץ ווען איך בין
געווען דאָרט [בארץ ישראל] בין איך אייביג געווען דאָרטן באַווכן. זיי האָבן קיין-עין-הרע פיר פינף הונדערט
[גירות], אין די כתי אונגארן, זיי האָבן היינער, איינע אויפגעבויעט, און ס'וואוינט דאָרטן אידן שומרי התורה
והמצוות, זיי האַלטן אַ תלמוד תורה, פון די שענסטע תלמוד תורות פון גאנץ אַרץ ישראל, ס'איז אַ מקום תורה
מיט אידן. לעולם זענען אַלע כוללים גוט, וויפיל ס'איז נאָך דאָ, נאָר היצט זעמיר דאָך עוסק אין 'דעם' ענין.

די כוללים שטייען, די אידן שטייען, נאָר וואָס דען האָט זיך געענדערט? איין זאך האָט זיך געענדערט, אַז
קיין געלט גיט מען זיי נישט. אמאָל האָט מען געוואוסט, און אידן האָבן געהאַט אַ פליכט פאַר אַ כולל, מ'האָט
געוואוסט ס'איז אַ גרויסע זאך, און מ'האָט געהאַט אַ 'געפיל דערפאַר, און מ'האָט עס זייער שיין
אויפגעהאַלטן, די כוללים מיט די ישיבות. היינט איז געווארן פאַרנערט, אנשטאָט דעם [וואָס] מ'זאָל געבן

מג

ובשיר השירים מצינו בפסוקים כמה שבועות, ובתרגום יונתן מפרש כל שבועה על זמן אחר, ושבועה האחרונה קאי על גלות האחרון הזה

[והנה] מ'האָט באַשוואַרן פֿיר מאָל¹, די שְׁבֻעָה שְׁלֹא יַעֲלוּ בַּחוּמָה [ושלא ידחקו הקץ, ועוד]^{לח}.

רעכנט ער אויס [בתרגום יונתן], איין מאָל איז געוועזן אין מַצְרַיִם איז געוועזן, - דער תרגום יונתן רעכנט אויס [ביי די] פֿיר מאָל [הַשְׁבַּעַתִּי אֶתְכֶם], - [און] איין מאָל איז געוועזן אין די מדבר רעכנט ער אויס^{לט}, [ווען] מ'איז געקומען דעמאָלטס און מ'איז געגאנגען פֿריער'ער [ווי דער אייברשטער האָט געהייסן], ווען זיי זענען געגאנגען די מַעֲפִילִים^מ. [און אזוי] רעכנט ער אויס^{מא} כסדר [בכל השבועות, במה מיירי קרא].

געלט פֿאַר די כּוֹלָלִים און פֿאַר תּוֹרָה, גיט מען דאָס געלט [לקופות הציונים] אויף שְׁמִדוֹת! דאָס הייסט [מכלומר/שט] צָדָקָה!

דאָס גאַנצע געלט, און מ'קען זאָגן ממש, נישט ניינציג פּראָצענט, און נישט ניין און ניינציג פּראָצענט דערפון, נאָר ניין און ניינציג פּראָצענט און ניין און ניינציג חלקים, און אפשר הונדערט פּראָצענט, גייט ממש אויף שְׁמִדוֹת! בעווננו הרבים [אלו הנותנים כספים לאותן הקרנות] זענען נישט זוכה [נאפילן] איין פֿרוטָה אויף אַ דָּבָר טוֹב צו געבן, ממש. איך זאָג נישט, וואָרן מ'גיט 'דאָך' עפעס, נאָר ס'פֿאַלט אַרײַן אין פּאַליטיק, און דער פּאַליטיק מישט אויס די אַלע חֲבֵרוֹת פֿון די אַלע, און ס'גייט אַלעס אויף שְׁמִדוֹת.

^{לו} כּנֹזֵכַר בשיר השירים הפסוק הַשְׁבַּעַתִּי אֶתְכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַיִם וגו', ד' פעמים. בפרק ב (פסוק ז) כתיב: הַשְׁבַּעַתִּי אֶתְכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַיִם בְּצִבְאוֹת או באילות השָׂדֶה, אַם תַּעֲזְרוּ וְאִם תַּעֲזֹרוּ אֶת הָאֱהָבָה עַד שְׁתַּחֲפֹץ. וכן נאמר עוד הפעם כלשון זה בפרק ג (פסוק ה). ושוב בפרק ה (פסוק ח) כתיב: הַשְׁבַּעַתִּי אֶתְכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַיִם אִם תַּמְצֹאוּ אֶת דּוֹדֵי מֶה תַּגִּידוּ לוֹ שְׁחֹלַת אֱהָבָה אֲנִי. ושוב בפרק ח (פסוק ד) כתיב: הַשְׁבַּעַתִּי אֶתְכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַיִם מֶה תַּעֲזִירוּ וּמֶה תַּעֲזְרוּ אֶת הָאֱהָבָה עַד שְׁתַּחֲפֹץ.

ובשיר השירים רבה (ב, פסוק ז): ר' חלבו אומר ארבע שבועות יש כאן, השביע לישראל שלא ימרדו על המלכיות, ושלא ידחקו על הקץ, ושלא יגלו מסטירין שלהם לאומות העולם, ושלא יעלו חומה מן הגולה.

^{לה} ועיין עוד בגמרא כתובות (קיא.) דחושב ג' או שש שבועות [כי אינו חושב אותו שבפרק ה, שנאמר בלשון אחר]. וז"ל הגמרא שם: לכדרכי יוסי ברבי חנינא דאמר ג' שבועות הללו למה, אחת שלא יעלו ישראל בחומה [יחד ביד חזקה], ואחת שהשביע הקב"ה את ישראל שלא ימרדו באומות העולם, ואחת שהשביע הקב"ה את העובדי כוכבים שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדאי וכו'. ורבי זירא מיבעי ליה לכדרכי לוי דאמר שש שבועות הללו למה [אם תעירו, ואם תעזרו], שתי שבועות בכל אחת, תלתא הני דאמרן, אינך שלא יגלו את הקץ [נביאים שביניהם], ושלא ירחקו את הקץ [בנועם. לישנא אחרינא, שלא ידחקו גרסינן, לשון דוחק], ושלא יגלו הסוד לעובדי כוכבים [אמרי לה סוד העבור, ואמרי לה סוד טעמי התורה]. ○ בְּצִבְאוֹת או באילות השָׂדֶה, אמר רבי אלעזר, אמר להם הקב"ה לישראל אם אתם מקיימין את השבועה מוטב, ואם לאו אני מתיר את בשרכם [לשון הפקר] כצבאות וכאילות השדה.

^{לט} בתרגום יונתן שיר השירים (ב, ז): בְּתֵר כֵּן אֶתְאַמֵּר לְמִשְׁה בְּנִבְוָהָ מִן קֳדָם ה' לְמַשְׁלַח אֲזַגְדִּין לֹאֲלֵלָא יִת אַרְעָא, וְכֵן תִּבּוּ מִלֵּאֲלֵלָא אֶפִיקוּ שׁוּם בִּישׁ עַל אַרְעָא דִּישְׂרָאֵל וְאֶתְעַפְּבוּ אַרְבַּעִין שָׁנִין בְּמַדְבָּרָא. פתח משה בפומיה וכן אָמַר: אֲשַׁבְּעִית לְתַכּוֹן כְּנִשְׁתָּא דִּישְׂרָאֵל בַּה' צִבְאוֹת וּבַתְקִיפִי אַרְעָא דִּישְׂרָאֵל, דְּלֹא תִזְדִּידוּן לְמִסָּךְ לְאַרְעָא דְכַנְעַן עַד דִּיהִי רַעְוָא מִן קֳדָם ה' וְיִסְתַּפּוּן כָּל דְּרָא אֲנִישׁ קְרָבָא לְמַתָּה מִגּוּ מִשְׁרִיתָא, הִיכְמָא דִּידוּ אַחִיכּוֹן בְּנֵי אַפְרַיִם דְּנַפְקוּ תַלְתִּין שָׁנִין מִמַּצְרַיִם עַד לֹא מָטָא קֶצָא, וְנַפְּלוּ בִיד פִּלְשְׁתָּא דִּיתְבַּיִן בְּגַת וְקַטְלוּ יִתְהוֹן, אֲלֵהֵן אֹרִיכוּ עַד זְמַן אַרְבַּעִין שָׁנִין, וּבְתֵר כֵּן יַעֲלִין בְּנִיכּוֹן וְיַחֲסִנוּן יִתְהָא.

ולהלן שם (ג, ה): כִּד שְׁמַעוּ שְׂבָעָא אוּמַיָּא דְּבִנֵּי יִשְׂרָאֵל עֲתִידִין לְמַחֲסֵן יִת אַרְעֵהוֹן. קמו כְּהָדָא וְקָצִיצוּ יִת אִילָנָא וְסִתְמִיו יִת מְבוּעֵי מַיָּא, וְצִדִּיאוּ יִת קְרִיבֵיהוֹן וְעֲרָקוּ. אָמַר קוֹדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא לְמִשְׁה נְבִיא, אָנָּה קִזְמִית לְאַבְהֵתְהוֹן דְּאֵלִין לְאַעֲלָא יִת בְּנֵיהוֹן לְאַחֲסָנָא אַרְעַ עֲבָדָא חֲלָב וְדָבֶשׁ, וְאִיכְרִין אָנָּה מַעֲלִי יִת בְּנֵיהוֹן לְאַרְעַ צְרִיָּא וְרִיקְנָא, כֵּעַן אָנָּה מַעֲפִיב יִתְהוֹן אַרְבַּעִין שָׁנִין בְּמַדְבָּרָא, וְתַהִי אֹרִיחִי מִתְעַרְבָּא בְּגוֹפִיָּהוֹן, וּמִכְתֵּר כֵּן אֲנוּן עֲמָמִין רִישִׁיעִין וְכַנּוּן מֶה דְּצִדִּיאוּ. כֵּן אָמַר מֹשֶׁה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל: אֲשַׁבְּעִית לְכוֹן כְּנִשְׁתָּא דִּישְׂרָאֵל בַּה' צִבְאוֹת וּבַתְקִיפִי אַרְעָא דִּישְׂרָאֵל, דְּלֹא תִזְדִּידוּן לְמִסָּךְ לְאַרְעַ כְּנַעְנָא עַד מִשְׁלֵם אַרְבַּעִין שָׁנִין, וְיִהִי רַעְוָא מִן קֳדָם ה' לְמַסָּר תִּבְיָא אַרְעָא בִּידִיכּוֹן, וְתַעֲבִירוּן יִת יִרְדְּנָא וְתַהִי אַרְעָא כְּבִישָׁא קְדִימִכוֹן.

^מ לאחר חזרת המרגלים. כמבואר בפסוקים בפרשת שלח (יד, מה-מח) ופרשת דברים (א, מא-מב).

^{מא} בתרגום יונתן שם (ח, ח): אָמַרְת כְּנִשְׁתָּא דִּישְׂרָאֵל, אֲשַׁבְּעִית לְכוֹן בְּנִיָּא בְּגִזְרֵת מִימָרָא דֵּה, מָאם יִתְגַּלִּי עֲלִיכוֹן רַחֲמִי, חִיּוּא קְדִמְהִי דְּמַרְעִיתָא מִן חֲתַב רַחֲמֵהִי אָנָּה.

און דאָס לעצטע מאָל^{כב} וועט זיין בימי גוג ומגוג.

מר

ומצינו שינוי לשון בשבועה האחרונה, כי בכולם כתיב השבועתי אָתְּכֶם 'אם' תַּעֲזְרוּ, וכאן כתיב 'מה' תַּעֲזְרוּ 'ומה' תַּעֲזְרוּ. וכן בתרגום יונתן, בשבועה האחרונה הוסיף לכתוב: יִימָר מַלְכָּא מְשִׁיחָא מַה דִּין אַתּוֹן מְתַגְרִין בְּעִמְמֵי אָרְעָא וכו'. והכוונה בזה כי בכאן מיירי מוזמן סוף הגלות, סמוך לגאולה וביאת המשיח, ולכן אמר בלשון 'מה', כלומר הלא זמן קצר נשאר להמתין עוד, ולמה אתם מתגרים באומות לצאת מן הגלות, שזה רק סיבה לעכב ולאחר עוד את הגאולה ח'!

איך האָב אַמאָל געזאָגט^{כג}, מ'זעט דאָס אין תרגום יונתן, איין מאָל שטייט, מ'האָט זיי באַשוואוירן, [בשבועה הרביעית האחרונה] דעמאָלטס שטייט 'מה' תַּעֲזְרוּ – אין שיר השירים (ח, ד), דאָרט שטייט – 'ומה' תַּעֲזְרוּ. פריער [בשאר השלשה פסוקי השבועתי אָתְּכֶם] שטייט 'אם' תַּעֲזְרוּ, און דאָרט שטייט 'מה' [תַּעֲזְרוּ].

ווייל פריער [איז סתם] 'אם' תַּעֲזְרוּ עַד שֶׁתַּחֲפֹץ [כי עדיין היה זמן ארוך עד הקץ, ולא שייך לשון 'מה' דמורה על זמן קצר. אבל באחרונה] זאָגט מען שוין 'מה' [תַּעֲזְרוּ], ס'איז שוין א קלייניגקייט, [כי הוא זמן קצר לפני הקץ]. און דער אָמַת, ווען נישט דאָס [מה שעלו בחומה ודחקו הקץ], העט מען דאָך שוין לאַנג גיווען געהאַלטן ביי דער גאולה. [איבערדעם] זאָגט מען 'ומה' [תַּעֲזְרוּ], ס'איז שוין נישטאַ פאַרוואָס [למה ולדחוק הקץ, שהרי בלאו הכי] מ'האַלט שוין ביי די יְשׁוּעָה [אַט אַט], און עטס וועטס [אדרבה נאָר] אויפהאַלטן די גאולה.

^{כב} בתרגום יונתן שם (ח, ד): יִימָר מַלְכָּא מְשִׁיחָא, מְשַׁבַּע אָנָּא עָלֵיכֻן עַמִּי בֵּית יִשְׂרָאֵל, מַה דִּין אַתּוֹן מְתַגְרִין בְּעִמְמֵי אָרְעָא לְמַפֵּק מִן גְּלוּתָא, וְמַה דִּין אַתּוֹן מְרַדִּין בְּחִילוּתֵיהּ דְּגוּג וּמִגּוּג. אַתְּעַכְּבוּ פּוֹן זְעִיר עַד דִּישְׁתִּיצוֹן עִמְמֵיךְ דְּעָלוּ לְאַגְחָא קִרְבָּא בִּירוּשָׁלַם, וּבִתְרָן כֵּן יִדְכֵר לְכוֹן מְרִי עָלְמָא רַחֲמֵי צִדִּיקָא וְיֵהִי רַעְוָא מִן קְדָמוּהִי לְמַפְרָכֻן.

^{כג} בס"ג ואתחנן תשט"ז. וכן כתב זה רבינו אחר כך בויאל משה (א, כד), וז"ל שם: ובתרגום יונתן על שיר השירים פירש גם כן באלו השבועות דלא תזידון למיסק לארעא דכנען עד דיהא רעוא מן קדם ה', וכן פירש בכל השלש שבועות, אלא שפירש בכל אחת מהשבועות על זמן אחר. ○ ולפי התרגום יונתן הכנתי שינוי הלשון בקראי, שבכל השבועות כתב הלשון 'אם' תַּעֲזְרוּ, ובשבועה האחרונה שבפרשה ח' כתב הלשון 'מה' תַּעֲזְרוּ ומה תַּעֲזְרוּ, וטעמא בעי. אמנם לפי דברי התרגום יונתן שפירש שבועות הראשונות על דורות הראשונים, ובשבועה האחרונה כתב יִימָר מַלְכָּא מְשִׁיחָא וכו' מה דין אתון מתגרין בעמי ארעא למפיק מן גלותא, ומה דין אתון מרדין בחילותיה דגוג ומגוג, אַתְּעַכְּבוּ פּוֹן זְעִיר וכו', עד כאן. ואמר כאן אתעכיבו פון זעיר מה שלא אמר כן בשבועות הקודמות, כי שם קאי על דורות הראשונים שהיה עוד זמן ארוך להמתין, לכן היתה השבועה על זמן ארוך. אבל בעת ביאת המשיח, והמלחמות המה התחלת גוג ומגוג, אמר אתעכיבו פון זעיר, כי אין השבועה אלא על זמן קצר מעט מזעיר, שאם היו מקיימין השבועה עוד זמן קצר כבר היה ביאת המשיח. ועל כן אמר כאן 'מה' תַּעֲזְרוּ ומה תַּעֲזְרוּ, דלשון מה מורה שהוא מילתא זוטרתא, כמו שאמרנו בגמרא (ברכות לג:) בפרשת היראה, דכיון דאמר הכתוב לשון 'מה' ה' אֱלֹקֶיךָ שָׁאֵל מַעֲפָךְ, אטו יראה מילתא זוטרתא הוא. ובעוה"ר על שבער על השבועה ולא המתינו עוד מעט מזעיר, האריכו הגלות בעונותינו הרבים, עד אשר ירחם ה' ויחוס על עמו ועל ארצו, ועוד אבאר זאת להלן. ○ ועל כל פנים מבואר גם בתרגום יונתן הפירוש בהשבועה של דחיקת הקץ שלא להתגרות בעמי ארעא למיפק מן גלותא, ושלא להזיד למיסק לארעא דכנען עד דיהא רעוא מן קדם מרי עלמא למיפרק ישראל מן גלותא, וזהו כדעת הרמב"ם ז"ל, וכמבואר בכל המדרשים.

ועיין עוד שם (במסגרת) וז"ל: מה שאמר בחיילותיו דגוג ומגוג, אף כי מלחמת גוג ומגוג יהיה אחר ביאת המשיח עם מלך המשיח, אבל החיילות דגוג ומגוג המה מאותן הרשעים המזעירים ולוחמים עם ישראל גם קודם ביאת המשיח, כי לא יעמדו אחר ביאת המשיח רשעים חדשים בתחיית המתים לכוא וללחום עם מלך המשיח, אלא הרשעים הארויים הסובלים מהם קודם ביאת המשיח, הן המה אשר יהיו אחר ביאת המשיח חיילותיו דגוג ומגוג.

על כל פנים האָט מען כסדר באַשוואוירן אויף די 'חומות' [שלא יעלו 'בחומה']^{מ"ד}.
 [און] אַז מ'ציט אויף ערליכע אידן שוֹמְרֵי תוֹרָה וּמִצְוֹת, די פֿאַלן נישט אַרײַן אין
 דעם [אַז] מ'זאָל עוֹבֵר זײַן אויף די שְׁבוּעָה פֿון די חומות, זײ פֿאַלן נישט אַרײַן אין די
 [עליית] 'חומות' וואָס מ'הָאָט באַשוואוירן.

איבערדעם דאָס קאָן זײַן [בעס מה שבחרו הצדיקים לקרוא כולל זה בשם 'שומרי החומות',
 ווייל] אין דעם כּוֹלָל אַז ס'ווערט אויפגעצויגן [ערליכע] אידן, זענען זײ שוֹמְרֵי
 הַחומות^{מ"ה}. מ'היט אָפּ די חומות [אַז] מ'זאָל נישט 'אַרײַנפֿאַלן' רחמנא ליצֵלן אין דער
 [עליית] חומָה רחמנא ליצֵלן וואָס ס'פֿירט אַראָפּ^{מ"ו} [מדרך התורה].
 דאָס איז דער תּכְלִית [של העמדת כּוֹלָלִים אלו]^{מ"ז}.

^{מ"ד} דהיינו שלא יעלו לארץ ישראל ביד חזקה, בעלייה מרובה ביחד, שלא ברשת. וכמו שמבאר רבינו באורן
 ביואל משה (א, יבג). שהוא ענף מענין מרידה באומות, ודחיית הקץ.

ועיין כעין זה באופן אחר, בדברי רבינו במסיבה א' וארא תשכ"א, וז"ל שם: מיט דעם פֿאַרשטייט מען ^{מ"ה}
 פֿאַרוואָס דער כּוֹלָל הייסט שוֹמְרֵי החומות, ס'איז דאָךְ נישטאָ קיין חומות היינט וכו', זײ זענען דאָךְ אַלע חרוב.
 נאָר די 'וואַרטן' אויף די חומות, מ'וואַרט אַז דער בּוֹרָא פֿל עוֹלָמִים וועט העלפֿן ס'וועט אויפגעבויעט ווערן.
 [וכתיב] (משלי כה, כח) עיר פֿרועָה אין חומָה, די פֿירצות זענען היפֿך החומה וכו', א 'חומָה' הייסט [אַז]
 ס'באוואָרנט די פֿירצות. [און] די כּוֹלָלִים זענען געווען געשטעלט אויף דעם, מ'הָאָט עוסק געווען בתורה
 בעוה"ר האָט מען אין דעם וועבערדיג, און מ'הָאָט מחזק געווען, מ'הָאָט 'געוואַרט' אויף די חומָה וירושלים. ◦
 פֿאַרגעסן, ס'איז נעבעך געוואָרן פֿאַרקערט. אַמאָל איז דאָס געווען די הויפט שטיצע, און ס'הָאָט זיך פֿון דעם
 אויפגעהאַלטן [דער ישוב הישן], אידן האָבן געהאַט פֿרנסָה [און] מ'הָאָט געקאָנט זיצן און לערנען. בעוה"ר היינט
 איז פֿאַרקערט נעבעך, ניין און ניינציג פֿראָגענט 'געלט', אפשר נאָך מער ווי ניין און ניינציג, גייט בעוה"ר
 אוועק אויף פֿירצות קיין ארץ ישראל חלילה וכו', פונקט דעם היפֿוך פֿון 'שוֹמְרֵי הַחומות, נישט אויף
 צוצוגרייטן אַז אַרץ יִשְׂרָאֵל אַז מ'זאָל קאָנען קומען אַהײַן דאָס איז פונקט דער היפֿוך, בעוה"ר דעם האָט
 מ'שמועס מיר דאָךְ נישט פֿון די וואָס זײ גלייבן נישט אין דעם, מ'שמועס מיר דאָךְ פֿון די וואָס זײ גלייבן, -
 קוקט מען זיך אָן, דאָס איז [די] הִכָּנָה, און דאָס איז עס וכו'. ◦ זאָל מען וויסן! בויען אין אַרץ יִשְׂרָאֵל, עפעס
 אויפֿטון אין ארץ ישראל, איז נאָר אַז מ'טוט דאָרט אויף פֿאַר תּוֹרָה, פֿאַר 'חומות', אַז מ'שטעלט אַהער א דור
 אַזוי ווי דער בּוֹרָא פֿל עוֹלָמִים האָט מבטיח געווען לָתֵת 'לָהֶם', אַן ארץ ישראל פֿאַר די אַבּוֹת הַקְדוּשִׁים, אַן ארץ
 ישראל פֿאַר דוד הַמֶּלֶךְ, מיט דעם קאָן מען עפעס אויפֿטון. די איבריגע זאכן בעוה"ר איז דער היפֿוך נעבעך.
 דעם וואָס ס'ברענגט מער פֿירצות, ה' ישמרינו רחמנא ליצֵלן, דאָס איז פונקט דער היפֿוך, בעוה"ר דעם האָט
 על כל פנים מיט דעם דֶּרֶךְ, דאָס זענען די כּוֹלָלִים, און טאַקע דער כּוֹלָל שוֹמְרֵי מַעֲבָב די גאָולה געוועזן וכו'. ◦
 הַחומות, דעם דֶּרֶךְ גייט מען, אויפֿן פֿריערדיגן דרך, אויפֿן אַלטן דרך, און מ'הָאָט דאָס אויסגעהאַלטן און
 מ'הָאָט דאָס געשטעצט. דעם איז דאָךְ געבויעט נאָר פֿאַר די וואָס זענען עוסק בתורה און זײ האַלטן אײַן און זײ
 גייען אויף דעם נוסח, אַז מ'גייט בדרכי אבות וכו'. איבערדעם אַשרי חלקם [של המסייעים לזה], ברויך יעדער זיך
 מתאמץ זיין [און] האָבן א חלק אין די נתינות, און אין 'דער' החזקה וואָס ס'האָלט אויף ארץ ישראל אויף דעם
 אַלטן דרך, על דרך ישראל סבא, נאָר אויף דעם אופן און אויף דעם שניט. אַלס מ'הָאָט דעם האָבן מיר - דער
 אייברשטער זאָל העלפֿן - מ'זאָל מיר די זִכְוִה האָבן מ'זאָל מיר אַלע האָבן אין דעם אַ חֵלֶק, און מ'זאָל מיר
 זוכה זײַן אַקעגן גיין פֿני מִשְׁיַח צִדְקָנָה, און מ'זאָל קומען קיין ארץ ישראל מיט אַ לעכטיג פֿנים וכו'.

^{מ"ו} וז"ל רבינו ביואל משה (א, עה): והחוש העיד בכל אלו הדורות, שכל אותן שהלכו במחשבה זו ליקח ממשלה
 וגאולה מעצמם קודם ביאת המשיח, נעשו אחר כך מינים ואפיקורסים לגמרי, כי כח המינות נשרש בזה.

^{מ"ז} וז"ל רבינו במכתב שכתב בט"ז חשוון תשכ"ו לקראת מסיבה השנתית תשכ"ו (נדפס בדברי יואל מכתבים ח"ב,
 מכתב קפב): כולל שומרי החומות לצדקת רבי מאיר בעל הנס, הנהו מוסד קדוש בעיר הקודש ירושלים ת"ו,
 ומיום הוסדו ועד עתה הוא יסוד כל הישוב הישן בארץ הקודש, אשר שמרו ושומרים חומות העיר, לוחמי
 מלחמת הקודש להגן על טהרת וקדושת הארץ בדרך אבותינו בלי פְּשָׁרוֹת ושינויים. ואנו מצוים על פי תקנת
 הקדמונים להחזיק בידי אלפי הנפשות נקיי הדעת שבירושלים, מסלחה ומשמנה של הישוב. ◦ ויען כי מצב בני
 כוללנו הוא נורא ואיום, וכדי להחזיר העטרה ליושנה כאשר היה מאז ומקדם מוסד זה גולת הכותרת של יהדות
 החרדית, החליטו מנהיגי הכולל פה לסדר מסיבה שנתית ברוב עם א״י"ה ביום א' פרשת תולדות הבעל"ט. על כן
 באנו לבקש מאת אחב"י החרדים לדבר ה', להיות מן הנותנים לדבר מצוה גדולה זו, ולהשתתף בהמסיבה, ויתן
 בזה חיזוק גדול לקיום מוסד קדוש זה. ◦ וזכות הרבים יהיה תלוי בכל מי שיבוא ויסייע לתמוך ביסודות
 המתמטטים, וברוך אשר יקים את מעשה אצבעותם של רבותינו מאורי הגולה ז״ע, אשר ידם יסדה וטפחה את

דער תוכן דערפון איז דאָס.

די אלע ערליי געלטער אין אַרץ ישׂראַל וואָס ס'קומט [אײַן, מרובּא דעלמא] - וואוּ מ'קוקט אָן, - גייט רחמנא ליצלן פאַר אַזעלעכע מקורות [וקופות] וואָס ס'שטאַמט פון אַ מקור פון מינים און אַפיקורסים, וואָס זיי האָבן געוואָלט מוחק זיין די גאַנצע תּוֹרָה הַקְדוּשָׁה.

און עַד הַיּוֹם הַזֶּה [הם עוקרי הדת]. מ'שטעלט אַראָפּ אַ מְלוּכָה אַ מְשָׁלָה וואָס מ'לייגט אינגאַנצן אוועק די תּוֹרָה הַקְדוּשָׁה, [באופן וואָס] ס'איז גאַרנישט קיין מציאות [אַז] אַ איד וואָס ער גלייבט אין באַשעפער און אין די תּוֹרָה הַקְדוּשָׁה [אַז ער] זאָל זיך קאַנען באַפריינדן [ברעיון זה], אַז אידן קענען מאַכן אַ מְשָׁלָה און אינגאַנצן אוועקלייגן די תּוֹרָה הַקְדוּשָׁה, ס'טאָר נישט זיין נישטאַמאַל [בערכאות שלהם] קיין איין דין פון די תּוֹרָה הַקְדוּשָׁה אין די חקים ומשפטים [שלהם].

דאָס איז לאַ יאָמאָן כּי יספּר אַז מ'זאָל דאָס קאַנען נעמען - אַ איד - אפילו אויפן געדאַנק^מ.

נאָר איבערדעם זאָג איך [לענינינו. דמה שאין כן אין] דעם כּוֹלָל זענען [די] שומרי החומות, און דער מקור איז פון די קדושה, און מ'האַלט זיך אין דעם. [איבערדעם אויף] דאָס דאַרף מען קוקן, [און] דאָס דאַרף מען שטיצן^מ.

הכולל, וחבה יתירה נודעת לו לעילא מן כל שאר צדקות, כי מציון תצא תורה, ומשם מקור השפע לישראל כידוע. • יתברכו כל המסייעים בזכות התנא האלקי רבי מאיר בעל הנס זי"ע, ובזכות המצוה הגדולה אלקא דמאיר יענם וימלא כל משאלות לבם לטובה בבני חיי ומזונא רויחא, ונוכה לראות מהרה בבני ציון וירושלים בבג"צ בב"א. [ועיין גם להלן בהערה מט].

^מ ועיין במסיבה א' וישב תשכ"ח, מה שהרעיש עוד רבינו בענין זה. וז"ל שם: אַרץ ישׂראַל אָן די תורה הקדושה איז אַ גרויסער גאָץ ה'. אזוי ווי מ'זאָגט [בהגדה של פסח] אילו נתן לנו את התורה ולא הכניסנו לארץ ישׂראַל דינו, [אַבער] פאַרקערט, [אויף] הכניסנו לאַרץ ישׂראַל ולא נתן לנו את התורה, דאָרט קען נישט שטיין דינו, אויף דעם שטייט נישט דינו, וואָרן דעם איז ביטער ווי אַ גאַל, אָן די תּוֹרָה הַקְדוּשָׁה אין אַרץ ישׂראַל. • לאַ יאָמאָן כּי יספּר, [ונגיה אלמלי] איך בין מוחל אלעס, [אַבער] איך האָב שוין אַסאַך מאָל געפרעגט די קשיא, [דעס] וואָס זיי טוען [בחקים שלהם], איך שמעס שוין נישט [פון דעם אַז] מ'טאָר נישט עובר זיין אויף די שבועות, [און] וואָס רחמנא ליצלן מ'פאַרשפרייט מינות, מ'פאַרשפרייט עבודה זרה, מ'איז מנאץ ה' [מיט] וואָס מ'טוט, [אַבער] אויסער אַלעמען, די איינע נקודה, היעלה על הדעת אַז ס'איז אַ מציאות אַ איד וואָס ער גלייבט אין באַשעפער זאָל זיך מיט דעם באַפריינדן, [אַז] ס'זאָל אויפשטיין אַ מלכות ישראל [און] אינגאַנצן אוועקלייגן די תורה הקדושה, ווי גלייך ס'איז גאָר נישטאַ קיין תורה! אַלע משפטים זענען רוימיש-קאטוילישע געזעצן, די גרעסטע עבירה [אַצלס] איז כפיה דתית! מוזיר צו זיין אַז ס'איז דאָ אַ דין אין די תורה הקדושה אין דער מלוכה, דאָס איז גאָר אַן עבירה! דער איינער פֿרט, ווי איך שרייב דאָרטן [בעל הגאולה ועה"ת סימן קיד] [בענין] חרב באַ לעולם על עינוי הדין [אבות ה, ח], [וויאזוי] ס'איז גאָר מעגליך אַ איד וואָס ער גלייבט אין באַשעפער, ער גלייבט אַז ס'איז דאָ אַ תורה, אַז ס'זאָל מעגליך זיין, אידן - אַז מ'גייט איינמאַל בערכאות שטייט [תחומא משפטים, סימן ג] רחמנא ליצלן איז מען אַ כופר, פאַרוואָס, ער גייט ער וויל פאַרדינען אַ פאַר גולדן, [אַבער] - אויפאמאַל [זאָל מען] אין די גאַנצע תורה מאַכן אַ כפירה, [און אוועקשטעלן] אַן ערכאות עכו"ם, ווי גלייך ס'איז גאַרנישטאַ קיין תורה! אַ גוי מען [לעשות משפטי ערכאות], ער איז דאָך נישט מַצְוָה אויף דעם [לשפוט במשפטי התורה, אבל לא כן בישראל, ואם כן] דעם איינע מציאות וואָס מ'האָט דאָ אונטערגע'ח'ת'מ'עט אַלע פאַרטייען מיט אַלע כּתוֹת, אַז מ'גרינדעט אַ מלכות ישׂראַל אינגאַנצן אָן דער תּוֹרָה הַקְדוּשָׁה! און [עוד חושבין כי ח"ו] פאַר דעם טוט השם יתברך נסים ס'זאָל האָבן אַ קיום? ! אינגאַנצן [כאילו] חס ושלום דער בוראַ כל עולמים האָט אוועקגעלייגט די תורה הקדושה? ! דאָס קאָן אַ איד קלערן? וואָס ער גלייבט אַז ס'איז דאָ אַ באַשעפער אויף דער וועלט, אַז ס'איז דאָ אַ תורה אויף דער וועלט! די תורה הקדושה זאָל זיך אָננעמען איר עַלְבוֹן? ! עַלְבוֹן הַתּוֹרָה הַקְדוּשָׁה! מיט דעם קען מען זיך נאָך באַפאַסן? קאַנען נאָך זאָגן דאָס איידן? [וואו] איז דאָס אַ מציאות אויף דער וועלט? ! [ועיין עוד מה שהאריך רבינו בענין זה בשו"ת דברי יואל (סימן קמג), ועוד].

מח

[נאָר] אין איינוועגס [זאָג איך] טאַקע דעס אויכעט אפשר, איך האָב דאָס באַנוצט פריערער [לענין הישיבה שלנו, בענין דעס וואָס] מ'האַט געזאָגט כִּסְפוֹ וְזִהְבוֹ [של יצחק, יש לו די והותר], מ'האַט געזאָגט [אז] ער ברויך נישט [מער געלט, ורצו בזה להחליש תמיכת צדקותיו של יצחק אבינו].

[וכן אצל] דעם כולל איז אויך דאָ אַזעלעכע וואָס זיי זאָגן עפעס אַזאַ מין [שפראך], ס'איז אויך דאָ אַזעלעכע וואָס זיי זאָגן אַזוינס [שכבר יש להם הרבה כסף ואין צריך לתומכם]. [וממילא] באַנוץ איך דאָס אויף דעם [מוסד] אויכעט, דאָס קער צו דעם אויכעט, אַזוי די אַלע וואָס זיי זאָגן מאַכִּימֶלֶךְ נתעברה שרה [כדי להחליש כח הקדושה של האבות] זאָגן דאָס אויכעט [שכבר יש ליצחק הרבה כסף ואין צריך לתומכו].

מט

איבערדעם, על כל פנים דאָס איז אַן ענין [וואָס] ס'שטאַמט פון אַ מקור הקדושה, דער מקור איז געווען גוט, און ס'האַלט זיך גוט [אויך ווייטער], דארף מען דאָס צו שטיצן, און מַקְיֵם זיין.¹

נ

ברכת הקודש

דער אייבירשטער זאָל העלפן:

מ'זאָל מיר טאַקע אָפּגעהיטן ווערן - רחמנא ליצלן - פון די אַלע ענינים וואָס ס'שטייט² חֲלִילָה אַז מ'איז עובר אויף די שְׁבוּעוֹת.

דער בוראָ פֿל עולמים זאָל העלפן:

מ'זאָל אָפּגעהיטן ווערן מִכָּל צָרָה וְצוּקָה.

זאָל מיר זוכה זיין מִתּוֹךְ נִחַת וְשִׁמְחָה, ס'זאָל דערהויבן ווערן ציון וירושלים.

מ'זאָל מיר אַקעגן גיין פֿני מִשִּׁיחַ צִדְקָנוּ, בְּקִדּוּשָׁה וּבִטְהָרָה.

און ס'זאָל נִתְגַּלֶּה ווערן כְּבוֹד שָׁמַיִם עֲלֵינוּ, בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ אָמֵן.

¹ ח"ו רבינו במכתב להחזקת כולל זו שכתב בער"ש תרומה תש"ח (נדפס בדברי יואל מכתבים ח"ב, מכתב קסד): היות כי ראה ראיתי את עמי אשר בארץ הקודש, ומצב כוללנו הוא כולל אונגאריין הנקרא שומרי החומות. וכשמשם כן הוא, שהן המה אלפים נפשות טהורות מישראל, וביניהם הרבה העומדים על המשמר יומם ולילה בתורה ועבודה, וחוצות ירושלים מלאים מתורתם והילוכם בקודש על דרך ישראל סבא, מהישוב הישן ששמרו את העיר ואת ארץ הקודש, אשר משם יצא שפע הקדושה והטהרה לישראל, כמו שאמר הכתוב (ישעי' ב, ג, ומיכה, ב) כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. ובעזה"ר עכשיו הישוב הישן הוא בשפל המצב רח"ל, אין חנון ואין מרחם להחזיק התורה הקדושה בארץ הקודש, ובמלא מובן נוכל להתאונן עיר הגאֵלִים מִשְׁפָּלָת וכו', ואין לשער גודל הלחץ זה הדחק השורר באנשי כולל שומרי החומות הנ"ל. • אשר על כן אַתְּ אֲחִי אֲנִי מְבַקֵּשׁ, אַנָּה חוסו וחמולו על אלה בני ציון היקרים והנדכאים בדוחקא בתר דוחקא, בתכלית דקדוקי העניות רח"ל עד קצה האחרון, וחלילה לנו להעלים עין מאלה עניי ארץ הקודש. השי"ת ברחמי יתן בלבינו ויזכינו ליקח חבל במדה גדושה, להרחיב גבול הקדושה, בארץ הקודש. ובזכות זה נזכה לישועה במהרה, ויציאנו מאפילנו לאורה, ונזכה לראות בישועת כל ישראל ושמחתן בב"א.

² פירוש: אויפהאַלטן.

³ בגמרא כתובות (קיא.) המובא לעיל (בהערה לח, עיי"ש בסופו), ועוד. וכמבואר באורך ביואל משה (מאמר ראשון).

